

Προκόπης Παυλόπουλος: Η Κοινωνία των Πολιτών στην υπηρεσία υπεράσπισης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας*

Ηράκλειο, 8.5.2025

Στο πλαίσιο του 11^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου του Ινστιτούτου Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών με τίτλο *«Κοινότητες Δημιουργίας- Συμμετοχή και πρωτοβουλία στις θεσμικές συλλογικότητες: Κοινωνία, εκπαίδευση, πολιτική διαβούλευση»*, ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος Παυλόπουλος μίλησε με θέμα: *«Η Κοινωνία των Πολιτών στην υπηρεσία υπεράσπισης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας»*. Κατά την ομιλία του αυτή ο κ. Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

«Πρόλογος

Ανταποκρινόμενος με αισθήματα τιμής στην πρόσκληση των οργανωτών του Ετήσιου Διεθνούς Συνεδρίου του Ινστιτούτου Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, και λαμβάνοντας υπόψη την ειδικότερη θεματική του αναφορικά με τις Κοινότητες Δημιουργίας και την ανάδειξη της συμμετοχής και της πρωτοβουλίας στις Θεσμικές Συλλογικότητες κατ' εξοχήν ως προς την πολιτική διαβούλευση, ας μου επιτραπεί να επικεντρωθώ στο μείζον ζήτημα της σύγχρονης, κρίσιμης, σημασίας της παρέμβασης της Κοινωνίας των Πολιτών προς την κατεύθυνση της υπεράσπισης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως θεσμικού και πολιτικού αμαλγάματος εγγύησης της Ελευθερίας και, κατά νομική κανονιστική συνεκδοχή, των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

* Πρβλ., ως προς ορισμένα σημεία του κειμένου αυτού, προηγούμενες αναλύσεις που εκτίθενται στις μελέτες μου «Το "μετέωρο θήμα" της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας», εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2021, ιδίως σελ. 50 επ. και 239 επ. και «Η διαχρονική "οφειλή" της Ευρώπης στην Ελλάδα. Το "δάνειο-δωρεά" του Ελληνικού Πολιτισμού», εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2022, ιδίως σελ. 203 επ.

A. Και τούτο, διότι όπως προκύπτει μέσα από την ιστορική της εξέλιξη και, κυρίως, μέσα από την μελέτη των θεσμικών και πολιτικών της συστατικών στοιχείων, ύστερα από μια πορεία ευφορίας εκατό και πλέον χρόνων -που θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε, ποιητική αδεία, δοξαστική- η Δημοκρατία μας ακολουθεί πλέον, ιδίως κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, μια φθίνουσα πορεία, η οποία έχει αντιστοίχως όλα τα χαρακτηριστικά της άκρως δυσσιώνης θεσμικής και πολιτικής παρακμής. Παρακμή η οποία είναι τόσο περισσότερο επικίνδυνη, ως υπονομευτική ιδίως για τους δημοκρατικούς θεσμούς, όσο εμφανίζεται με υποδόρια και υφέρποντα χαρακτηριστικά που ο, οιονεί έμφυτος, κοινωνικός εφησυχασμός τα καταναλώνει με έντονα τα στοιχεία ενός καταλυτικού μιθριδατισμού. Οπωσδήποτε, όταν γίνεται εδώ λόγος για παρακμή της Δημοκρατίας πρόκειται για την παρακμή της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, κυρίαρχου συστήματος δημοκρατικής διακυβέρνησης στην σύγχρονη εποχή, με προνομιακό πεδίο ανάπτυξης την Δημοκρατία στην Δύση και, προεχόντως, στην Ευρώπη. Και αυτό το παρακμιακό φαινόμενο στον χώρο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας πλήττει ευθέως τον ίδιο τον -κατά την φύση της- πυρήνα της, που δεν είναι άλλος από την Ελευθερία, ως πεδίο υπεράσπισης της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του μέσω της άσκησης των κάθε είδους θεσμοθετημένων δικαιωμάτων, πρωτίστως δε των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Με απλές λέξεις το ως άνω φαινόμενο ανταποκρίνεται, *latto sensu*, και στα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης θεσμικής και πολιτικής μετάλλαξης, το ύφος και ο ρυθμός της οποίας φέρνουν στην επιφάνεια το μέγεθος του διακυβεύματος της συρρίκνωσης που υφίσταται η κανονιστική και ρυθμιστική εμβέλεια καθώς και το πολιτικό κύρος των θεσμών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Όταν πια τα σημάδια παρακμής της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας είναι ορατά σε παγκόσμια κλίμακα, όταν ένα-ένα τα οχυρά τους είτε καταρρέουν από αυταρχικά καθεστώτα -που παραπέμπουν στις πιο σκοτεινές μορφές δεσποτισμού του απώτερου παρελθόντος- είτε χάνουν σταδιακώς τον αμυντικό τους θώρακα,

εφόσον οι ποικιλόμορφοι εισβολείς συνεχίζουν ακάθεκτοι την εναντίον τους πολιορκία, η επίκληση άγνοιας του κινδύνου, από οποιονδήποτε και αν προέρχεται, δηλαδή είτε από την Πολιτική Κοινωνία είτε από την Κοινωνία των Πολιτών, δεν είναι επιτρεπτό να έχει την παραμικρή δικαιολογία και ανοχή.

Β. Αυτή η παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας μπορεί και πρέπει να αποτραπεί. Το συγκεκριμένο διακύβευμα είναι υπαρξιακό, και για την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία και για την Ελευθερία, κατ' εξοχήν όμως για τον Άνθρωπο. Οι επόμενες σκέψεις έχουν ως στόχο, ύστερα από μια σύνοψη των αιτίων της παρακμιακής πορείας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας, να δείξουν σε ποιους και γιατί πρέπει να αποδοθεί το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης ως προς την υπεράσπισή τους. Και για την ακρίβεια –το τονίζω εκ προοιμίου– το μέρος αυτό πρέπει να αποδοθεί στην Κοινωνία των Πολιτών, ως την σημαντικότερη και εν δυνάμει περισσότερο επιδραστική Κοινότητα Δημιουργίας και, κατ' ουσία, ιδιότυπη Θεσμική Συλλογικότητα. Ιδίως υπό την έννοια ότι όταν το Κράτος στην εποχή μας έχει, σε μια επίδειξη ιστορικώς πρωτόγνωρης ηττοπάθειας, εκχωρήσει σχεδόν άνευ όρων την δημοκρατικώς απορρέουσα νομιμοποίησή του σε ιδιωτικούς φορείς δίκως ίκνος ανάλογης δημοκρατικής νομιμοποίησης, είναι πια η ώρα της Κοινωνίας των Πολιτών να ορθώσει τείχος υπεράσπισης της ανυστερόβουλης ιδιωτικής πρωτοβουλίας απέναντι στον επελαύνοντα νεοδεσποτισμό των οικονομικώς ισχυρότατων φορέων εκπροσώπησης μιας θεσμικώς ανεξέλεγκτης ιδιωτικής παρέμβασης και επιρροής. Και η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να φέρει σε πέρας την ως άνω αποστολή λόγω της εγγενούς θεσμικής και πολιτικής ιδιοσυστασίας και ιδιοσυγκρασίας της, όπως αυτή πρωτοκαθορίσθηκε, ως διάκριση μεταξύ Πολιτικής Κοινωνίας και Κοινωνίας των Πολιτών, αρχικώς από τον Φρίντριχ Χέγκελ. Και πολύ αργότερα, κατά τον 20ό αιώνα, από τον Αντόνιο Γκράμσι, ο οποίος ναι μεν είχε εν προκειμένω ως αφετηρία την μαρξιστική σκέψη, πλην όμως προσάρμοσε εν πολλοίς

τις σχετικές θέσεις του στην χεγκελιανή αντίληψη. Συνδυάζοντας τις προμνημονευόμενες σκέψεις του Χέγκελ και του Γκράμσι για τις ανάγκες της ανάλυσης που έπεται, μπορούμε να δεχθούμε ότι η αποστολή της Κοινωνίας των Πολιτών σε ό,τι αφορά την υπεράσπιση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας πηγάζει αλλά και εξηγείται από την ίδια την κοινωνικοπολιτική οντολογία της. Και τούτο διότι κατά την οντολογία αυτή η Κοινωνία των Πολιτών, σε γενικές τουλάχιστον γραμμές, οργανώνεται με σκοπό την εκ μέρους ατόμων ή και ομάδων μελών του κοινωνικού συνόλου ανάπτυξη μορφών κοινωνικής δράσης, εντελώς ανεξάρτητης από τα Κράτη και από τους κάθε είδους φορείς τους. Δράσης, η οποία αφενός εξελίσσεται με τήρηση δημοκρατικών διαδικασιών και προς εξυπηρέτηση του *lato sensu* κοινωνικού συμφέροντος και της κοινωνικής συνοχής. Και, αφετέρου, διασφαλίζει τις προς τούτο αναγκαίες διαμεσολαβητικές παρεμβάσεις μεταξύ των πολιτών.

I. Η αλλοίωση των κύριων χαρακτηριστικών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας

Το κυριότερο σημείο υπεροχής της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας έγκειται στο ότι, ταυτοχρόνως, κατάγεται από την θεσμική εμπέδωση των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αλλά και εγγυάται την κατά τον προορισμό τους άσκησή τους. Άρα εγγυάται, ποικιλοτρόπως, και την απόλαυση της Ελευθερίας, προεχόντως μέσω της άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Είναι δε αυτό το σημείο υπεροχής της που αναδεικνύει με μεγαλύτερη ενάργεια το γιατί και πώς η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία εμφανίζεται ως η πιο πρόσφορη διαδικασία εγγύησης της Ελευθερίας.

A. Η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία στην πορεία προς την αντιμετώπιση της αυθαιρεσίας εν γένει

Με άλλα λόγια η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία υπερέχει διότι οργανώνει θεσμικό ανάχωμα κατά της αυθαιρεσίας εν γένει, επέκεινα δε και κατά της αυθαίρετης άσκησης των επιμέρους

δικαιωμάτων από τα κατά περίπτωση υποκείμενά τους. Αφού, ιδίως στον σύγχρονο κόσμο, ο Άνθρωπος κινδυνεύει όχι μόνον από την κρατική αυθαιρεσία αλλά και από την αυθαιρεσία των συνανθρώπων του, κατά βάση από την αυθαιρεσία εκείνων που, λόγω οικονομικής ισχύος, ρέπουν, τουλάχιστον σε πολλές περιπτώσεις, προς μια καταχρηστική άσκηση των δικαιωμάτων τους εις βάρος των ασθενέστερων.

1. Αυτό το πλεονέκτημα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας εξηγείται από το ότι κατά την θεσμική και πολιτική ιδιοσυγκρασία του ο Άνθρωπος δύναται, δια της άσκησης των κάθε μορφής δικαιωμάτων του, κατά προτεραιότητα να υπερασπίζεται ελευθέρως την αξία του και να αναπτύσσει, επίσης ελευθέρως, την προσωπικότητά του.

α) Τούτο αφορά πρωτίστως την κρατική εξουσία και όλα τα επικίνδυνα για την Ελευθερία μέσα καταναγκασμού που διαθέτει. Τα οποία ναι μεν είναι κατ' αρχήν αναγκαία για την εξυπηρέτηση του Δημόσιου Συμφέροντος, πλην όμως δεν παύουν να αποτελούν, εν δυνάμει, απειλή για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου και για την Ελευθερία του όταν εκφεύγουν του θεσμικού πλαισίου επιτρεπτής χρήσης τους. Επομένως οι θεσμοί της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, κυρίως μέσω της Διάκρισης των Εξουσιών και του Κράτους Δικαίου, πρέπει να λειτουργούν έτσι ώστε η χρήση των μέσων καταναγκασμού από τα κρατικά όργανα να γίνεται αφενός *lege artis*, ήτοι κατά την Αρχή της Νομιμότητας. Και αφετέρου -και τούτο αποτελεί επίσης επιμέρους πρόταγμα της Αρχής της Νομιμότητας- με απαρέγκλιτη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, υφ' όλες τις εκφάνσεις.

β) Για να αναχθούμε στο ευρύτερο πεδίο της εξέλιξης των δημοκρατικών θεσμών επισημαίνεται ότι αυτό το, βαρύνουσας σημασίας, χαρακτηριστικό της Αντιπροσωπευτικής

Δημοκρατίας ως προς την υπεράσπιση του Ανθρώπου έναντι της κρατικής αυθαιρεσίας είναι εκείνο, του οποίου η εμφάνιση σηματοδοτεί το πέρασμα από το αστυνομικό κράτος στο Κράτος με ουσιαστικό δημοκρατικό πρόσημο θεσμικής θεμελίωσης και οργάνωσης, επομένως το πέρασμα στην σύγχρονη Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία. Επιπλέον δε το ως άνω χαρακτηριστικό αποτελεί το γνώρισμα το οποίο διαχωρίζει, ευκρινώς, την γνήσια και αυθεντική -δηλαδή αυτή που διαθέτει εν λειτουργία όλα τα καίρια συστατικά της στοιχεία- Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία από άλλες, νόθες, παρεκβάσεις της, ιδίως όταν αυτές χρησιμοποιούνται, για λόγους πολιτικών σκοπιμοτήτων, ως λεοντή συγκάλυψης αυταρχικών καθεστώτων τα οποία περιβάλλονται κοινοβουλευτικό μανδύα.

2. Όμως η αρμονική συνύπαρξη των μελών κάθε κοινωνικού συνόλου, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, προδήλως απαγορεύει την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών κατά τρόπο που αποβαίνει εις βάρος από την μια πλευρά των άλλων μελών του και, από την άλλη πλευρά, αυτού τούτου του κοινωνικού συνόλου, ως ξεχωριστής θεσμικής και πολιτικής οντότητας. Και τούτο διότι η ανεξέλεγκτη άσκηση των δικαιωμάτων οδηγεί, μοιραίως, στην αυτοαναίρεσή τους, μέσω των συγκρουσιακών συνθηκών που δημιουργούνται σε μια τέτοια περίπτωση εντός του κοινωνικού συνόλου. Περαιτέρω δε, αλλά και συνακόλουθα, στην αναίρεση της ίδιας της Ελευθερίας, αφού η κανονιστική απαξίωση των δικαιωμάτων στην πράξη αφαιρεί κάθε ικμάδα από τον πυρήνα της Ελευθερίας.

α) Κατά λογική ακολουθία, στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας αφενός η ίδια η Ελευθερία και οι επιμέρους εκφάνσεις της, ήτοι τα κατ' ιδίαν δικαιώματα, δεν ασκούνται άνευ ορίων. Και, αφετέρου, κάθε δικαίωμα ενέχει, εκ φύσεως, και στοιχεία συγκεκριμένων υποχρεώσεων, γεγονός που σημαίνει ότι ουδέν δικαίωμα θεωρείται στην εποχή μας ως

γνησίως αμιγές. Πραγματικά, τα κάθε είδους δικαιώματα στην σύγχρονη Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία έχουν οριοθετημένο πεδίο άσκησης μέσω της Αρχής της Νομιμότητας, κάτι το οποίο συνεπάγεται ότι στο πεδίο ελεύθερης δράσης που καθιερώνουν, κατά περίπτωση, αντιστοιχεί και ένα πεδίο *latu sensu* υποχρεώσεων. Με τον τρόπο δε αυτό η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία θωρακίζει την απόλαυση της Ελευθερίας με ορθολογικό δημοκρατικό τρόπο αφού, εξ ορισμού και εκ καταγωγής, η Ελευθερία δεν νοείται υπό καθεστώς όχι αξιοποίησής της αλλά κατ' ουσία εκμετάλλευσής της. Το μονοπώλιο ή και το ολιγοπώλιο της Ελευθερίας συνιστά *contradictio in adjecto*.

β) Τα όσα ήδη εκτέθηκαν επιτρέπουν την συναγωγή και των εξής συμπερασμάτων, ως προς το πώς και γιατί η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία συνιστά την πιο πρόσφορη διαδικασία εγγύησης της Ελευθερίας. Τούτο ισχύει:

β1) Πρώτον, διότι η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία αναγνωρίζει και εγγυάται την Ελευθερία ως βασική αντηρίδα της δημοκρατικής διακυβέρνησης σε τέτοιο βαθμό, ώστε η θεσμική και πολιτική πεμπουσία της να καταλήγει στο αμάλγαμα Ελευθερίας και Δημοκρατίας.

β2) Και, δεύτερον, διότι στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας η πανηγυρική διακήρυξη της Ελευθερίας δεν θεωρείται επαρκής εγγύηση ακώλυτης απόλαυσής της, αλλά πρέπει να συνοδεύεται, απαραίτητως, από την οριοθέτηση άσκησης των επιμέρους δικαιωμάτων που την αξιοποιούν στην πράξη, έτσι ώστε η καταχρηστική ή αυθαίρετη γενικώς χρήση τους να μην οδηγεί στην αναίρεση της Ελευθερίας.

γ) Οι αναλύσεις που προηγήθηκαν επιτρέπουν μια πρώτη, συνθετική, καταγραφή των βασικών συνιστωσών, θεσμικών και πολιτικών, του καθεστώτος το οποίο προσδιορίζει τις

συντεταγμένες του πεδίου προστασίας της Ελευθερίας στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

γ1) Η καταγραφή αυτή περιστρέφεται γύρω από το βασικό χαρακτηριστικό της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, το οποίο φωτίζει και την θεμελιώδη ιδιαιτερότητά της ως διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας. Και το χαρακτηριστικό αυτό συνιστάται στο ότι η αυθεντική Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία -ήτοι εκείνη που ανταποκρίνεται στους όρους γέννησής της και στις προοπτικές του προορισμού της- είναι, εξ ορισμού, Φιλελεύθερη. Συγκεκριμένα δε ως εκ καταγωγής ανθρωποκεντρική, η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία, μέσω των θεσμικών και πολιτικών διαστάσεών της, έχει ως κύρια αποστολή την θωράκιση της Ελευθερίας έναντι όλων των εν δυνάμει υπονομευτών της, είτε αυτοί ανήκουν στην σφαίρα της κρατικής εξουσίας είτε στην πλευρά των ιδιωτών, φυσικών ή νομικών προσώπων.

γ2) Υπό τα δεδομένα αυτά ο φιλελεύθερος χαρακτήρας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας εκπορεύεται κυρίως από την αποστολή της εκείνη, η οποία προσανατολίζεται στο να διασφαλίζει σε καθέναν, και έναντι παντός, την μέσω της Ελευθερίας υπεράσπιση της αξίας του και ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, όπως ήδη αναφέρθηκε επανειλημμένως και όπως θα διευκρινισθεί περαιτέρω στην συνέχεια.

Β. Το Κράτος μπροστά στην πρόκληση της εγγύησης του φιλελεύθερου χαρακτήρα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας

Η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία παρακμάζει κάτω από το βάρος της θεσμικής και πολιτικής οξείδωσης των βασικών αντιηρίδων της. Οξείδωσης που δοκιμάζει επικίνδυνα τις αντοχές της κατά την

υπεράσπιση της Ελευθερίας και των δικαιωμάτων, τα οποία συνιστούν τις επιμέρους εκφάνσεις άσκησης και απόλαυσής της στην πράξη. Δίχως να υποτιμώνται οι κίνδυνοι, τους οποίους συνεπάγεται οιαδήποτε θεωρητική επιχείρηση καθορισμού της διαδρομής εξέλιξης των θεσμικών και πολιτικών δεδομένων αυτής της εμβέλειας, δεν φαίνεται εσφαλμένη -καθ' όσον αποδίδει, σε γενικές τουλάχιστον γραμμές, μια πανθομολογούμενη πραγματικότητα- η ακόλουθη συνοπτική παρουσίαση των αντιηρίδων εκείνων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας που η οξείδωσή τους την ωθεί στον κατήφορο της παρακμής. Με την προκαταρκτική επισήμανση ότι η γέννηση και η θεσμική και πολιτική εμπέδωση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας αποδεικνύουν ευχερώς πως το Κράτος είναι εκείνο το οποίο, κατά τον προορισμό των δημοκρατικών του δομών, φέρει το μεγαλύτερο βάρος της εγγύησης του φιλελεύθερου χαρακτήρα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ήτοι του χαρακτήρα που την καθιστά πρόσφορη διαδικασία εγγύησης της Ελευθερίας.

1. Κατ' ακρίβεια ουσιώδης αποστολή του Κράτους, στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, είναι η οργάνωση και λειτουργία των θεσμικών εγγυήσεων, οι οποίες διασφαλίζουν την υπεράσπιση της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, μέσω της ακώλυτης άσκησης των επιμέρους δημοκρατικώς θεσμοθετημένων δικαιωμάτων του.

α) Επέκεινα, η περαιτέρω παρέμβαση του Κράτους στην εξέλιξη του κοινωνικού και, ιδίως, του οικονομικού γίνεσθαι μόνον ως εξαίρεση μπορεί να θεσμοθετείται. Εξαίρεση, η οποία δικαιολογείται μόνον όταν οι κανόνες της Οικονομίας της Αγοράς έχουν ατονήσει ουσιωδώς και δεν είναι σε θέση να διασφαλίσουν στην πράξη την αποτελεσματική άσκηση της Οικονομικής Ελευθερίας. Επιπλέον, η κατ' εξαίρεση κρατική παρέμβαση έχει, οπωσδήποτε, περιορισμένη διάρκεια- με άλλες λέξεις είναι αυστηρώς οριοθετημένη και *ratione*

materiae και ratione temporis- εξικνούμενη επιτρεπτός έως την αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας της Οικονομίας της Αγοράς και της κατ' ακολουθία απρόσκοπτης άσκησης της Οικονομικής Ελευθερίας.

β) Τον προαναφερόμενο εγγυητικό ρόλο υπέρ της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, που συνθέτουν τις επιμέρους εκφάνσεις της, αδυνατεί να φέρει σε πέρας αποτελεσματικώς το Κράτος υπό τις σύγχρονες συνθήκες, τις οποίες επιβαρύνει δραματικά ένα πρωτόγνωρο κλίμα αβεβαιότητας στο πεδίο κάθε δημοκρατικώς οργανωμένης Κοινωνίας των Πολιτών. Και όσο η διαιώνιση της ως άνω αβεβαιότητας διευρύνεται, τόσο περισσότερο τα μέλη της Κοινωνίας των Πολιτών αισθάνονται την ανάγκη προστασίας του ζωτικού χώρου της ελευθερίας τους. Άρα τόσο περισσότερο αισθάνονται και την αδυναμία του Κράτους να εγγυηθεί, κατά τον προορισμό του, τον φιλελεύθερο χαρακτήρα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

2. Αυτή την, καταλυτική ως προς την ασφάλεια την οποία πρέπει να αισθάνονται τα μέλη της Κοινωνίας των Πολιτών για να διαδραματίσουν τον ρόλο που τους αναλογεί, αβεβαιότητα προκαλούν στην εποχή μας κυρίως:

α) Πρώτον, οι ιδιόμορφες συνθήκες της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, σε συνδυασμό με εκείνες της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης. Οι οποίες οφείλονται, εν πολλοίς, στην αλόγιστη ανάπτυξη ορισμένων πτυχών της οικονομικής δραστηριότητας, παγκοσμίως, στην βάση μιας στρεβλώς δομημένης οικονομικής ανάπτυξης.

α1) Η κατά τ' ανωτέρω αρνητική ιδιομορφία των συνθηκών της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης οφείλεται στο ότι η τελευταία στοχεύει ευθέως στην περιθωριοποίηση του ρόλου του Κράτους -μέσω της κανονιστικής «απορρύθμισης» του πεδίου δράσης του και της αποθέωσης της δύναμης

«αυτορρύθμισης» της Οικονομίας της Αγοράς- και στην επικράτηση ενός είδους «επικυριαρχίας» του «οικονομικού» επί του «θεσμικού». Το φαινόμενο αυτό καθίσταται πλέον ορατό δια γυμνού οφθαλμού αν αναλογισθούμε την έκταση του προδήλως άκρατου οικονομισμού, ο οποίος διακρίνει την όλη πολιτική της Κυβέρνησης Τραμπ ιδίως μετά την δεύτερη εκλογή του ως Προέδρου των ΗΠΑ. Ενός οικονομισμού ο οποίος μπορεί να οδηγήσει -αν δεν έχει ήδη έως ένα σημείο οδηγήσει- σε μια μορφή Παγκόσμιου Οικονομικού Πολέμου, άγνωστου μέχρι σήμερα στην ιστορία της Παγκόσμιας Οικονομίας. Τα εντελώς πρόσφατα παραδείγματα της εκ μέρους των ΗΠΑ επιβολής πολύ υψηλών δασμών σχεδόν σε παγκόσμια κλίμακα αρκεί για να επιβεβαιώσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ακριβώς λόγω των αντίστοιχων αντιδράσεων των Κρατών που έχουν γίνει αποδέκτες αυτής της δασμολογικής επίθεσης ή και επιδρομής, με επικεφαλής την Ευρωπαϊκή Ένωση και, βεβαίως, την Κίνα.

α2) Από την πλευρά της η Κλιματική Αλλαγή, η οποία έχει πια φθάσει στο στάδιο της Κλιματικής Κρίσης, επιβαρύνει ολοένα και περισσότερο τις συνθήκες ζωής κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, και δη επίσης παγκοσμίως. Ενώ η αδυναμία του Κράτους -όπως αποδεικνύει με αδιάσειστα στοιχεία η αστοχία της Διεθνούς Κοινότητας να θεσπίσει και να εφαρμόσει αποτελεσματικούς κανόνες αποκατάστασης της οικολογικής ισορροπίας στον Πλανήτη- να αντιδράσει επιτυχώς στην προϋούσα επιδείνωση της Κλιματικής Αλλαγής και της μετάλλαξής της σε Κλιματική Κρίση, από την μια πλευρά εντείνει το αίσθημα αβεβαιότητας στην καθημερινή ζωή. Και από την άλλη πλευρά -και κατ' αναγκαία ακολουθία- ενισχύει την εκ μέρους της Κοινωνίας

των Πολιτών έλλειψη εμπιστοσύνης προς το Κράτος αναφορικά με την επιτέλεση της αποστολής του.

β) Και, δεύτερον, η αρνητική επιρροή συγκεκριμένων επιπτώσεων της Τεχνολογίας, οι οποίες εκδηλώνονται όταν -και στο μέτρο που- η τεχνολογική πρόοδος κινείται εκτός των ορίων τα οποία καθορίζει η, ευεργετική για το κοινωνικό σύνολο, αξιοποίησή της στον χώρο της ανθρώπινης δημιουργίας. Από τις επιπτώσεις αυτές πρέπει να αναδειχθούν:

β1) Κατά πρώτο λόγο εκείνες, οι οποίες προκύπτουν από την αλόγιστη χρήση του Διαδικτύου. Χρήση, η οποία από την μια πλευρά προκαλεί μια αίσθηση αυτάρκειας και, κατ' επέκταση, ένα είδος απομόνωσης από τα λοιπά μέλη του κοινωνικού συνόλου. Έτσι ώστε η συλλογική κοινωνική δράση, κινητήριος μοχλός του υγιούς ανταγωνισμού και της συμμετοχικής λειτουργίας στην Φιλελεύθερη Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία, να φθίνει προοδευτικώς, έχοντας οδηγηθεί στα πρόθυρα της τελικής της αποδόμησης. Ας προστεθεί εν προκειμένω ότι αυτός ο ολοένα και περισσότερο επιδεινούμενος κοινωνικός απομονωτισμός πλήττει καιρίως την Κοινωνία των Πολιτών διεθνώς, σε σημείο ώστε να υπονομεύει τα ίδια τα θεμέλια του όλου οικοδομήματός της.

β2) Και κατά δεύτερο λόγο εκείνες, οι οποίες προκύπτουν από την αλματώδη άνοδο της «τεχνολογικής ανεργίας». Η τεχνολογική πρόοδος επιφέρει, από την φύση της, απώλειες θέσεων εργασίας, οι οποίες θεωρούνται περιττές όταν τα τεχνολογικά δεδομένα καθιστούν εφικτή την, *lato sensu*, παραγωγή δίχως πλέον την ανθρώπινη παρέμβαση. Έτσι, όμως, ολοένα και περισσότερα μέλη του κοινωνικού συνόλου -πολλά δε από αυτά με υψηλού επιπέδου γνώσεις και δεξιότητες- βρίσκονται μπροστά στον εφιάλη της

ανεργίας, και δη σε μια ηλικία όπου δεν υπάρχει δυνατότητα επαγγελματικού αναπροσανατολισμού τους. Και όταν το Κράτος εμφανίζεται, σε διεθνή μάλιστα κλίμακα, παντελώς ανέτοιμο να σχεδιάσει, ήδη από το στάδιο του αρχικού επαγγελματικού προσανατολισμού, κατάλληλες και αποτελεσματικές πολιτικές δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, προσαρμοσμένες στα εξίσου νέα τεχνολογικά δεδομένα, τότε στο αίσθημα της αβεβαιότητας για το μέλλον προστίθεται, φυσικά πολλαπλασιαστικώς, και το αίσθημα έλλειψης εμπιστοσύνης στις δυνατότητες του κρατικού μηχανισμού να ανταποκριθεί, στοιχειωδώς, στην αποστολή του. Και πρωτίστως στην αποστολή του για την στήριξη των μελών του κοινωνικού συνόλου υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις των φιλελεύθερων χαρακτηριστικών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και, σε κάθε περίπτωση, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις των βασικών της χαρακτηριστικών που συνδέονται με το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου.

Γ. Η αποτυχία του Κράτους να υπερασπισθεί το σύγχρονο Κράτος Δικαίου και ιδίως το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου

Στον πυρήνα των θεσμικών πυλώνων, οι οποίοι στηρίζουν το αέτωμα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως πρόσφορης διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας, βρίσκεται η Αρχή της Διάκρισης των Εξουσιών και οι εξ αυτής απορρέουσες Αρχές του Κράτους Δικαίου και της Νομιμότητας. Ο υπό δημοκρατικούς όρους θεσπισμένος Κανόνας Δικαίου συνιστά την βάση της θεσμικής και πολιτικής θωράκισης της Ελευθερίας, άρα και της αντίστοιχης θωράκισης των δικαιωμάτων εν γένει. Το κατά τ' ανωτέρω Κράτος Δικαίου προϋποθέτει τόσο την θέσπιση και εφαρμογή αποτελεσματικών κανόνων δικαίου για την κανονιστική οριοθέτηση ιδίως της αρμοδιότητας των κρατικών οργάνων ως προς την επιτέλεση της κατά το οικείο Σύνταγμα αποστολής τους. Όσο και την θέσπιση και

αποτελεσματική λειτουργία των κατάλληλων κυρωτικών μηχανισμών, κάθε φορά που παρατηρείται παραβίαση των ως άνω κανόνων δικαίου, άρα παραβίαση της Αρχής της Νομιμότητας. Αυτονοήτως, η παρακμιακή πορεία του Κράτους Δικαίου υπό τα προμνημονευόμενα χαρακτηριστικά του επιδεινώνει την εν γένει παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Τα δεδομένα της εποχής μας αποδεικνύουν ότι, δυστυχώς, πάσχουν εμφανώς, ως προς τις εγγυητικές τους υπέρ της Ελευθερίας λειτουργίες, και οι δύο θεμελιώδεις συνιστώσες του Κράτους Δικαίου. Συγκεκριμένα:

1. Η ρυθμιστική δύναμη του Κράτους Δικαίου υφίσταται σοβαρό πλήγμα εξαιτίας της σταδιακής απομείωσης της κανονιστικής ισχύος του σπουδαιότερου στηρίγματος της δύναμης αυτής, ήτοι του Κανόνα Δικαίου, μέσω του οποίου αποκτά θεσμικό νόημα η Αρχή της Νομιμότητας. Η απομείωση της κανονιστικής ισχύος του Κανόνα Δικαίου οφείλεται τόσο στην εγγενή όσο και -κατ'εξοχήν μάλιστα- στην επίκτητη σχετικότητα, η οποία χαρακτηρίζει την παραγωγή των έννομων αποτελεσμάτων του Κανόνα Δικαίου στην πράξη. Και τούτο διότι:

α) Από την ίδια την θεσμική του υπόσταση ο Κανόνας Δικαίου επηρεάζεται ουσιωδώς, τόσο κατά την θέσπισή του όσο και κατά την ερμηνεία του και την εφαρμογή του, από την κοινωνικοοικονομική υποδομή, την οποία καλείται να πλαισιώσει ρυθμιστικώς. Όσο ταχύτερα συντελείται η -ούτως ή άλλως φυσική- εξέλιξη και μεταβολή του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι, τόσο δυσχερέστερη καθίσταται η θέση του ερμηνευτή και εφαρμοστή του Κανόνα Δικαίου να αξιοποιήσει την κανονιστική του ισχύ, προκειμένου να διαδραματίσει τον ρυθμιστικό ρόλο που του αναλογεί στο πλαίσιο της Κράτους Δικαίου. Κατά τούτο, αυτή η εγγενής σχετικότητα του Κανόνα Δικαίου δεν είχε τις επιπτώσεις που παρατηρούνται σήμερα στην κανονιστική του ισχύ όσο η

εξέλιξη του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι ακολουθούσε σταθερούς ρυθμούς, τους οποίους τα αρμόδια κρατικά όργανα μπορούσαν να προβλέψουν στοιχειωδώς κατά την θέσπιση των κανόνων δικαίου. Σήμερα όμως η εξέλιξη του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι είναι τόσο ταχεία, ώστε πολλές φορές ξεπερνά από πλευράς κανονιστικής παρέμβασης τον Κανόνα Δικαίου ήδη από την θέσπισή του και την έναρξη της ισχύος του.

β) Στην ως άνω εγγενή σχετικότητα του Κανόνα Δικαίου προστίθεται όμως και η επίκτητη -ήτοι η οφειλόμενη σε παράγοντες που δεν σχετίζονται με τις παραδοσιακές συνθήκες παραγωγής του- σχετικότητά του, η οποία καθιστά την κανονιστική του εμβέλεια ακόμη πιο προβληματική. Τέτοιοι παράγοντες είναι, ιδίως, αφενός η τάση της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης να αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα της ρυθμιστικής δύναμης του Κανόνα Δικαίου και να επιδιώκει, μέσω της «*απορρύθμισης*», την περιθωριοποίησή του ή και την αντικατάστασή του με κανόνες δικαίου που δεν διαθέτουν την δημοκρατική νομιμοποίηση, η οποία αναλογεί στον Κανόνα Δικαίου μέσα στο πεδίο του Κράτους Δικαίου και της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Και, αφετέρου, οι συνέπειες της Τεχνολογικής -και όχι πλέον της Βιομηχανικής- Επανάστασης στην ροή του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι, δοθέντος ότι οι μεταβολές που αυτή επιφέρει εν προκειμένω είναι τόσο ραγδαίες και πρωτόγνωρες, ώστε να είναι εξαιρετικά δύσκολο, σε αρκετές δε περιπτώσεις έως και αδύνατο, να προβλεφθούν στοιχειωδώς από τα κρατικά όργανα, τα επιφορτισμένα με την θέσπιση του Κανόνα Δικαίου.

2. Στην κανονιστική αποδυνάμωση του Κανόνα Δικαίου, ως αιτίας αντίστοιχης αποδυνάμωσης των θεσμικών εγγυήσεων του Κράτους Δικαίου εν γένει, προστίθεται και η ελλιπής -έως ανεπαρκής, σε πλειάδα επιπτώσεων- λειτουργία των κυρωτικών εκείνων

μηχανισμών, μέσω των οποίων επιβάλλονται οι προβλεπόμενες κυρώσεις σε περίπτωση παραβίασης των ισχυόντων κανόνων δικαίου. Το φαινόμενο αυτό πλήττει, καταδήλως και καιρίως, την ρυθμιστική δύναμη του Κανόνα Δικαίου στο πλαίσιο του Κράτους Δικαίου με το να τον καθιστά στην πράξη από *lex perfecta* σε *lex minus quam perfecta* ή και αμιγώς *lex imperfecta*, γεγονός το οποίο έχει άμεσες αρνητικές επιπτώσεις στο status της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας. Την ακρίβεια των διαπιστώσεων αυτών επιβεβαιώνουν, μεταξύ άλλων:

- α)** Το ότι ο διοικητικός αυτοέλεγχος, ήτοι ο έλεγχος αποτελεσματικής εφαρμογής της Αρχής της Νομιμότητας εντός της Εκτελεστικής Εξουσίας από τα ίδια τα διοικητικά όργανα, έχει περιπέσει, ουσιαστικώς, σε ένα είδος ακρησίας. Έτσι π.χ. σπάνιες είναι οι περιπτώσεις όπου ο έλεγχος αυτός καταλήγει είτε στην ανάκληση των παράνομων διοικητικών πράξεων, είτε στην επιβολή των θεσμοθετημένων κυρώσεων στα διοικητικά όργανα που παρανομούν.
- β)** Το ότι επίσης υπολειτουργεί ο Κοινοβουλευτικός Έλεγχος, δηλαδή ο έλεγχος εφαρμογής της Αρχής της Νομιμότητας από τα όργανα της Εκτελεστικής Εξουσίας, ο οποίος έχει ανατεθεί κατά το Σύνταγμα στο Κοινοβούλιο. Η ιδιομορφία της λειτουργίας του σύγχρονου Κοινοβουλευτικού Συστήματος έχει -τουλάχιστον κατά κανόνα, του οποίου οι εξαιρέσεις λιγοστεύουν σταδιακώς- καταστήσει τους μηχανισμούς του Κοινοβουλευτικού Ελέγχου μέσα, τα οποία επιφυλάσσονται υπέρ της εκάστοτε πλειοψηφίας, στερώντας έτσι από την μειοψηφία ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό θεσμικό αντίβαρο, σύμφωνα με την παραδοσιακή θεσμική και πολιτική λογική της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

γ) Το ότι ναι μεν η Δικαστική Εξουσία παραμένει ο σπουδαιότερος κυρωτικός μηχανισμός υπεράσπισης της Αρχής της Νομιμότητας στο πλαίσιο του Κράτους Δικαίου.

γ1) Πλην όμως -και πέραν των εγγενών προβλημάτων λειτουργίας της Δικαιοσύνης, μεταξύ των οποίων προέχουν η βραδύτητα στην απονομή της, που οδηγεί συχνά έως το ακραίο όριο της αρνησιδικίας και η, σε αρκετές περιπτώσεις, «υπακοή» της στα κελεύσματα της Εκτελεστικής Εξουσίας παρά τις εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, με τις οποίες είναι εξοπλισμένοι οι λειτουργοί της- ο Δικαστής, με τα όπλα τα οποία διαθέτει, αδυνατεί να αντιμετωπίσει επιτυχώς τα αρνητικά συμπτώματα της ρυθμιστικής αποδόμησης του Κανόνα Δικαίου. Και τούτο διότι τα όπλα αυτά δεν του επιτρέπουν, μέσω της ερμηνείας κυρίως, να επικαιροποιήσει επαρκώς την ήδη ξεπερασμένη από την πραγματικότητα ρύθμιση του Κανόνα Δικαίου, οπότε οι δικαστικές αποφάσεις εμφανίζουν, σε πολλές περιπτώσεις, έντονα πλατωνικά χαρακτηριστικά.

γ2) Επιπλέον, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η αρχή ότι, κατά γενικό κανόνα στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας -και με μόνη σημαντική εξαίρεση, μέχρις ενός σημείου, εκείνη του προηγούμενου στο πεδίο του Αγγλοσαξωνικού Δικαίου- η νομολογία των δικαστηρίων δεν νομιμοποιείται, κατά τις θεσμικές της καταβολές, να έχει διαπλαστική δύναμη. Με άλλες λέξεις ο Δικαστής δεν διαθέτει δικαιοδοσία παραγωγής νέων κανόνων δικαίου, ικανών να υποκαταστήσουν εκείνους, των οποίων η ρυθμιστική δύναμη έχει πλέον, για οιονδήποτε λόγο, απομειωθεί εμφανώς. Τούτο σημαίνει ότι ο Δικαστής, σε αυτές τις περιπτώσεις, μπορεί να παρέμβει δικαιοδοτικώς κατ' αποτέλεσμα μόνο μέσω της συναγωγής γενικών αρχών, οι οποίες είναι σε θέση να καλύψουν -οπωσδήποτε έως ένα

βαθμό και για πεπερασμένο χρονικό όριο- το ρυθμιστικό έλλειμμα του Κανόνα Δικαίου. Όμως αυτές οι γενικές αρχές, ακριβώς εκ του ότι ούτως ή άλλως εκ φύσεως περιορίζονται ως προς την κανονιστική τους επενέργεια από το ρυθμιστικό πλαίσιο του κανόνα δικαίου το οποίο καλούνται να συμπληρώσουν, δεν είναι σε θέση να αποκαταστήσουν πλήρως την ήδη επελθούσα κανονιστική του αποδόμηση.

Δ. Η αρχή της Ισότητας στην δίνη της επέλασης των ανισοτήτων

Τα σημεία των καιρών αποδεικνύουν, δυστυχώς, ότι η Αρχή της Ισότητας υπό την αναλογική της, πάντοτε, έννοια -αυτή η ναυαρχίδα των θεσμικών εγγυήσεων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας και των δικαιωμάτων, που διασφαλίζουν την απόλαυσή της στην πράξη- έχει χάσει μεγάλο μέρος από την δύναμη πυρός την οποία διέθετε, ιδίως ως προς την υπεράσπιση της ακώλυτης άσκησης των δικαιωμάτων και, επέκεινα, ως προς την υπεράσπιση της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Και ακόμη περισσότερο, το πάλαι ποτέ κραταιό θεσμικό σκάφος της Αρχής της Ισότητας φαίνεται να έχει προσαράξει στα αβαθή των ανισοτήτων, με όλες τις εντεύθεν συνέπειες ως προς την, πολλαπλώς εύθραυστη, συνοχή του κοινωνικού ιστού. Τα κατά τ' ανωτέρω σημεία των καιρών μπορούν να συνοψισθούν, κατά βάση τουλάχιστον, στις ακόλουθες σοβαρές αρρυθμίες κατά την εφαρμογή της Αρχής της Ισότητας:

- 1.** Το κύριο πλεονέκτημα των θεσμικών εγγυήσεων της Αρχής της Ισότητας, στο πεδίο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, είναι η μέσω της αποτελεσματικής εφαρμογής της, φυσικά υπό την αναλογική της έννοια, διασφάλιση της ισότητας στην αφετηρία και, κυρίως, της ισότητας ευκαιριών κατά την άσκηση των κάθε είδους δικαιωμάτων. Ιδίως δε των δικαιωμάτων εκείνων, τα οποία δεν περιορίζονται στην άμυνα εναντίον αυθαίρετων παρεμβάσεων

της κρατικής εξουσίας στο πεδίο της Ελευθερίας, αλλά μέσω συγκεκριμένων παροχών -με κορωνίδα το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου ως θεσμού της Ανταποδοτικής Δικαιοσύνης κατ' Αριστοτέλη- επιπλέον αποκαθιστούν, κατά το δυνατόν, τις de facto ανισότητες ώστε να εμπεδώνεται και να εξασφαλίζεται κατά το δυνατό η ισότητα των ευκαιριών.

α) Αυτό το πλεονέκτημα της Αρχής της Ισότητας έχει υποστεί καίρια πλήγματα, με σπουδαιότερο εκείνο το οποίο αφορά την δυσλειτουργία -έως πλήρη αποδόμηση- των κοινωνικών δικαιωμάτων. Και τούτο οφείλεται στην παρακμιακή πορεία του Κοινωνικού Κράτους υπό το βάρος στρεβλών πολιτικών οικονομικής ανάπτυξης, οι οποίες υπακούουν στα κελεύσματα της ακραίως νεοφιλελεύθερης αντίληψης περί «*αυτορρύθμισης*» της Οικονομίας της Αγοράς και, συνακόλουθα, περί περιθωριοποίησης της κρατικής παρέμβασης, ακόμη και όταν είναι απαραίτητη για την θωράκιση της κοινωνικής συνοχής σε περιόδους κρίσης.

β) Κατά συνέπεια, η Αρχή της Ισότητας έχει πάψει να λειτουργεί αποτελεσματικώς στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως εγγύηση σεβασμού θεμελιωδών αρχών και αξιών που συγκροτούν τον πυρήνα της. Κυρίως δε ως εγγύηση σεβασμού των αρχών υπεράσπισης της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, σύμφωνα με τις πραγματικές δυνατότητες καθενός.

2. Αυτό το πέρασμα στην εποχή των νέας μορφής ανισοτήτων σηματοδοτεί και το σημείο καμπής, το οποίο αναδεικνύει εναργέστερα την παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας λόγω των διαβρωτικών στρεβλώσεων του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, υπό την γνησίως φιλελεύθερη εκδοχή του.

α) Το συμπέρασμα τούτο συνάγεται από το ότι η διεύρυνση των ανισοτήτων συνεπάγεται την γιγάντωση της φτώχειας, λόγω της σώρευσης μεγάλου μέρους του παραγόμενου πλούτου στα χέρια μιας μικρής μειοψηφίας οικονομικών παραγόντων, παγκοσμίως. Πράγμα που σημαίνει ότι αναιρείται στην πράξη η μεγάλη προσδοκία, η οποία καλλιεργήθηκε κατά την άνοδο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και η οποία στηριζόταν στην, μέσω των φιλελεύθερων θεσμών της και της συμπίρευσής της με τις αρχές του ανόθευτου ανταγωνισμού, λειτουργία των όρων και προϋποθέσεων σταθερής και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, επέκεινα δε σταθερής ανόδου του επιπέδου ευημερίας. Κατά τούτο οι επερχόμενες γενεές δεν είναι πια βέβαιες, κάθε άλλο, ότι το μέλλον τους θα είναι πιο ευοίωνο, όταν για τις αμέσως προηγούμενες κάτι τέτοιο φαινόταν αυτονόητο ή και ήδη κεκτημένο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

β) Ταυτοχρόνως, η διεύρυνση των ανισοτήτων συνεπάγεται την αναίρεση στην πράξη και μιας άλλης, θεμελιώδους, οικονομικής σταθεράς της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος στο οποίο εδράζεται, από οικονομική άποψη, ο φιλελεύθερος χαρακτήρας της.

β1) Πρόκειται για την οικονομική σταθερά της πλήρους απασχόλησης, ήτοι της κατά το δυνατόν μείωσης της ανεργίας. Το εντελώς αντίθετο συμβαίνει σήμερα. Η ανεργία καλπάζει, με αιχμή του δόρατος κατά τα προεκτεθέντα την «*τεχνολογική ανεργία*», υποσκάπτοντας επικίνδυνα τις κύριες αντιηρίδες του κοινωνικού ιστού και της κοινωνικής συνοχής. Πολλώ μάλλον όταν η ανεργία αυτή πλήττει, σε πολύ μεγάλο βαθμό, εργαζόμενους με υψηλή τεχνογνωσία και αντίστοιχη επαγγελματική κατάρτιση, όπως ήδη σημειώθηκε.

β2) Πράγμα το οποίο, με καταλλήλως οργανωμένες και προσανατολισμένες προπαγανδιστικές μεθόδους, οδηγεί στο -εσφαλμένο πλην καταστροφικό- συμπέρασμα ότι οι ανισότητες, η φτώχεια και η ανεργία δεν οφείλονται στις στρεβλώσεις των αρχών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας αλλά στην ίδια την υφή της, ως συστήματος άσκησης της κρατικής εξουσίας με στόχο την εγγύηση της Ελευθερίας. Όπως είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς, πρόκειται για ευθεία αμφισβήτηση της ίδιας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, η οποία ανοίγει τον δρόμο στον επελαύνοντα νεόκοπο αυταρχισμό και δεσποτισμό που εποφθαλμιά ευθέως την Ελευθερία και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου.

II. Ποιος μπορεί να εγγυηθεί το μέλλον της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας

Έτσι διαγράφεται, βεβαίως σε πολύ γενικές γραμμές, η παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, με σημείο αιχμής την προϊούσα αδυναμία της να λειτουργήσει, κατά τον προορισμό της, ως πρόσφορη διαδικασία εγγύησης της Ελευθερίας και των δικαιωμάτων, μέσω των οποίων καθένας μπορεί να υπερασπισθεί την αξία του και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Και το μείζον ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι αν και πώς η πορεία αυτή μπορεί να αναστραφεί. Κυρίως δε ποιος είναι σε θέση, με βάση και την ευθύνη που του αναλογεί, αντιστοίχως, να αναλάβει το βάρος μιας τέτοιας αναστροφής. Ίσως ο Μπέρτολτ Μπρεχτ, στον *«Κύκλο με την Κιμωλία»*, μπορεί, υπό όρους μιας χρήσιμης αλληγορίας, να μας δείξει τον δρόμο:

A. Η πλοκή ενός εμβληματικού θεατρικού έργου

Στα χρόνια της οικοδόμησης των πρώτων σοβιετικών δομών παίχθηκε σε ένα νεοσύστατο κολχόζ μια θεατρική παράσταση, εμπνευσμένη από την εξής παλιά ιστορία:

1. Σε μια περιοχή της Γεωργίας, χαρακτηρισμένη ως «Καταραμένη», ο κυβερνήτης ανατρέπεται και εκτελείται από τους επαναστάτες. Η φαντασμένη σύζυγός του τρέχει να σωθεί, παίρνοντας μαζί της μόνο τα κοσμήματά της και ό,τι άλλο πολύτιμο είχε, αφήνοντας όμως στην τύχη του το μονάκριβο παιδί τους. Το οποίο αναλαμβάνει να αναθρέψει και να μεγαλώσει μια υπηρέτριά τους, η Γκρούσα, που φέρνει σε πέρας την αποστολή της με αυτοθυσία, αγνοώντας κάθε είδους τεχνητά διλήμματα και απειλές. Έτσι το παιδί επιβιώνει μόνο χάρη στην, κυριολεκτικώς μητρική, αυταπάρα της Γκρούσας.

2. Οι καιροί αλλάζουν, οι επαναστάτες χάνουν την τελική μάχη. Η σύζυγος γυρίζει πίσω, αναζητώντας το παιδί που είχε κάποτε εγκαταλείψει δίχως ίχνος μητρικής ευαισθησίας. Τότε τίθεται το ζήτημα: Τίνος είναι το παιδί που επιβίωσε μέσα από τη λαίλαπα της συμφοράς; Της Γκρούσας που το ανέθρεψε και το μεγάλωσε, σε πείσμα των καιρών; Ή της μητέρας που το γέννησε, αλλά το άφησε στους πέντε ανέμους;

B. Η «δίκη»

Η ανεπανάληπτη αυτή, κυρίως από πλευράς πολυπρισματικών συμβολισμών, θεατρική μυθοπλασία του Μπέρτολτ Μπρεχτ φθάνει στο απόγειό της όταν έρχεται η στιγμή της οιονεί δικανικής κρίσης.

1. Ο λαϊκός δικαστής Αζντάκ που κλήθηκε να κρίνει ζητά, υπό όρους μιας σχεδόν πρωτόγονης πλην όμως βαθιά ανθρώπινης Δικαιοσύνης, από τον βοηθό του να χαράξει έναν κύκλο με κιμωλία και να βάλει το παιδί στο κέντρο του. Όποια από τις δύο μητέρες καταφέρει να το τραβήξει προς το μέρος της, θα κερδίσει την ιδιότυπη αυτή δίκη. Η πραγματική μητέρα το σέρνει άσπλαχνα και βίαια κοντά της. Η τραγική Γκρούσα, αμφιρρέποντας απεγνωσμένα, το αφήνει, για να μην το πληγώσει. Η αποδεικτική διαδικασία επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά.

2. Στο τέλος ο δικαστής Αζντάκ αν και γνωρίζει, με δικανική πεποίθηση, ποια είναι η βιολογική μητέρα, δίνει το παιδί στην Γκρούσα, με το σκεπτικό ότι αυτή δεν θέλησε να το πληγώσει. Γιατί η γνήσια ευαισθησία της ανθρώπινης υπόστασης πρέπει οπωσδήποτε να υπερισχύει έναντι του οιασδήποτε συμφέροντος, που αντιτίθεται στον προορισμό και στην αξία του Ανθρώπου. Πρόκειται για μιαν έμμεση, και κάτω από συνθήκες θεατρικής αδείας, επίκληση κανόνων φυσικού δικαίου, σε αντιπαραβολή προς το γνήσιως θετικό δίκαιο.

Γ. Από τον αστερισμό της Πολιτικής Κοινωνίας στην εποχή της Κοινωνίας των Πολιτών

Κάνοντας την αναγκαία αναγωγή από την αλληγορία του «*Κύκλου με την Κιμωλία*» στα δεδομένα της σύγχρονης περιπέτειας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ο υποθετικός Αζντάκ έχει να επιλέξει, μπροστά στο δίλημμα του ποιος είναι εκείνος, ο οποίος μπορεί να την υπερασπισθεί και να την επαναφέρει στην πρότερη κατάσταση, μεταξύ:

1. Από την μια πλευρά της Πολιτικής Κοινωνίας, ήτοι του Κράτους, εφόσον βεβαίως οι πολιτικές ηγεσίες, οι οποίες διαχειρίζονται κυρίως την Εκτελεστική Εξουσία, έχουν την δύναμη και είναι διατεθειμένες να ξαναδώσουν στην κρατική εξουσία τον ρόλο που της αναλογεί, ως προς την υπεράσπιση των φιλελεύθερων χαρακτηριστικών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.
2. Και, από την άλλη πλευρά, της Κοινωνίας των Πολιτών, η οποία ούτως ή άλλως έχει κάθε λόγο και κάθε συμφέρον να υπερασπισθεί την θεσμική και πολιτική οντότητα της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Και τούτο διότι το κρίσιμο διακύβευμα στην σύγχρονη παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας είναι, αναμφιβόλως, η Ελευθερία. Άρα τα δικαιώματα, μέσω των οποίων η Κοινωνία των Πολιτών και τα μέλη της υπερασπίζονται, αντιστοίχως, την

υπόστασή της και την επιτέλεση της αποστολής της υπό συνθήκες δημοκρατικής διακυβέρνησης.

III. Το ρέκβιεμ των πολιτικών ηγεσιών

Με βάση τα προεκτεθέντα θα ήταν πολύ δύσκολο για τον δίκαιο Αζντάκ να αναθέσει την επιμέλεια της ανόρθωσης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας αποκλειστικώς στο Κράτος μολονότι, κατά την αποστολή του, οφείλει να είναι ο φυσικός εγγυητής του φιλελεύθερου χαρακτήρα της, άρα ο εγγυητής της Ελευθερίας και των δικαιωμάτων. Πέραν του ότι μεγάλο μέρος της παρακμιακής πορείας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας οφείλεται στις αδυναμίες και την ολιγωρία του κρατικού μηχανισμού, η καταφανής έλλειψη ανάλογου ηγετικού κύρους των σύγχρονων πολιτικών ηγεσιών καταδεικνύει ότι δεν διαθέτουν τα απαιτούμενα εχέγγυα -θα έλεγε κανείς την απαιτούμενη πολιτική γενναιότητα- προκειμένου να επωμισθούν μια τόσο κρίσιμη αποστολή.

A. Η υποδόρια σύγκρουση μεταξύ «πολιτικού» και «οικονομικού»

Η πολιτική περιοδολόγηση της εποχής από τον 19^ο έως την σταδιακή ενηλικίωση του 21^{ου} αιώνα μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα διαφωτιστική, στην προσπάθεια διερεύνησης της ιδιομορφίας των αμοιβαίων σχέσεων επιρροής μεταξύ των φορέων της οικονομικής δράσης και των προσώπων, τα οποία επωμίζονται το βάρος χάραξης της πολιτικής μέσα σε ένα τοπίο που χαρακτηρίζεται ως προεχόντως οικονομικό. Στο πλαίσιο της περιοδολόγησης αυτής ανιχνεύονται τρία, κατά βάση, στάδια εξέλιξης, τα οποία φέρνουν στο φως τις περιπέτειές της και τις μελλοντικές της τάσεις.

1. Σύμφωνα με τα βασικά χαρακτηριστικά του 19^{ου} αιώνα, η χρονική αφετηρία που αυτός σηματοδοτεί είναι πλήρως δικαιολογημένη, λόγω του ότι κατά το διάστημά του από την μια πλευρά η δημοκρατική διακυβέρνηση στον Δυτικό Κόσμο αποκτά τα βασικά συστατικά της -θεσμικά και πολιτικά- στοιχεία, τα

οποία της προσέδωσαν την ιστορική μορφή της. Και, από την άλλη πλευρά, σε αυτή την χρονική αφετηρία πρέπει να αναζητήσουμε και μια στοιχειώδη εκκίνηση των θεμελιωδών μεταλλάξεων του καπιταλισμού. Μεταλλάξεων οι οποίες υπήρξαν προάγγελοι της οικονομικής παγκοσμιοποίησης που βιώνουμε και τώρα, αν αναχθούμε στα φαινόμενα εκείνα τα οποία ήδη από τότε έδειχναν ότι οι θεσμικές εγγυήσεις για την τιθάσευση της ραγδαίως ανερχόμενης ιδιωτικής οικονομικής ισχύος ήταν μάλλον ανεπαρκείς.

α) Ο 19^{ος} αιώνας είναι η εποχή εδραίωσης του Κοινοβουλίου και του Κοινοβουλευτισμού, η κορυφαία στιγμή της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Η καταξίωση του Κοινοβουλίου οφείλεται πρωτίστως στην ευρεία δημοκρατική νομιμοποίηση της σύνθεσής του, μέσα από την άμεση εκλογή των μελών του με μυστική και καθολική, σχεδόν, ψηφοφορία. Εκπροσωπεί την εξουσία από τον Λαό και για τον Λαό και είναι θεσμικώς γνήσια έκφραση της Λαϊκής Κυριαρχίας. Με αυτά τα εφόδια υπεροχής το Κοινοβούλιο κυριάρχησε επί των άλλων φορέων άσκησης εξουσίας, υφ' οιανδήποτε μορφή και αν εκδηλώνονταν. Έτσι η Εκτελεστική Εξουσία, ιδίως μέσα από τον γενικευόμενο σταδιακώς θεσμικό δίαυλο της «*δεδηλωμένης*» -που επιβάλλει την επιβίωση των κυβερνήσεων μόνον αν διαθέτουν, και για όσο διαθέτουν, την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου- ιεραρχείται πολιτικώς ως η δεύτερη Εξουσία, έναντι των αδιαμφισβήτητων πρωτείων, έστω και για λόγους γνησίως δημοκρατικών συμβολισμών, της Νομοθετικής.

β) Κατά λογική ακολουθία, οι πολιτικοί ταγοί είναι κυρίως κοινοβουλευτικοί ηγέτες, ενώ ο κορυφαίος πολιτικός διάλογος διεξάγεται, κατ' εξοχήν, από τα κοινοβουλευτικά έδρανα. Ακόμη και οι επικεφαλής της Εκτελεστικής Εξουσίας αποκτούν, τουλάχιστον κατά κανόνα, ηγετική πολιτική οντότητα μέσα από την αντίστοιχη κοινοβουλευτική δράση και

τακτική τους. Όσο για τους παράγοντες της οικονομίας, που αναδύονται ιδίως από τους κόλπους του βιομηχανικού και του τραπεζικού τομέα, φαίνεται κατ' αρχήν να περιορίζονται, σχεδόν αποκλειστικώς, στις αμιγώς οικονομικές-επαγγελματικές δραστηριότητές τους. Με την δράση τους να οριοθετείται κανονιστικώς από την κυρίαρχη Νομοθετική Εξουσία, και δίχως –τουλάχιστον κατά κανόνα- πραγματικές δυνατότητες ουσιαστικής επιρροής στην λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων. Ίσως όμως αυτή η οιονεί βεβαιότητα ως προς την αποτελεσματικότητα της κανονιστικής περιχαράκωσης των παραγόντων της οικονομίας να δημιούργησε και τις ψευδαισθήσεις εκείνες, οι οποίες απέτρεψαν τις τότε πολιτικές ηγεσίες να ανιχνεύσουν τα πρώτα, έστω και κάπως ασθενή, δείγματα γραφής των τάσεων ρυθμιστικής απεξάρτησης των ως άνω παραγόντων.

2. Ο 20^{ός} αιώνας σημαδεύεται, ήδη στην ανατολή του, από την μεγάλη ανατροπή ως προς τον συσχετισμό ισχύος των εξουσιών: Το Κοινοβούλιο σταδιακώς υποχωρεί. Και, κυρίως κατά την διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, η Εκτελεστική Εξουσία προβάλλει ως ο αδιαμφισβητήτως ανερχόμενος κρατικός φορέας. Η επικράτησή της έναντι του Κοινοβουλίου θεωρήθηκε αυτονόητη, με βάση και τις ανάγκες των καιρών, ενώ η κυριαρχία της γρήγορα αποτυπώθηκε θεσμικώς μέσα από τα Συντάγματα.

α) Στην μεγάλη και οιονεί αναπότρεπτη αυτή μεταβολή συνέβαλαν, ανάλογα με την συγκυρία, τόσο οι έκτακτες συνθήκες που δημιούργησαν οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και η συνακόλουθη ανάγκη λήψης αποφάσεων υπό καθεστώς εξαιρετικών περιστάσεων. Όσο και η ιδιόμορφη εξέλιξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής η οποία οδήγησε, μοιραίως, στην ανάγκη μιας έντονης τεχνοκρατικής αντιμετώπισής της ως προς την λήψη των συνακόλουθων πολιτικών αποφάσεων. Και όπως είναι φανερό το Κοινοβούλιο, από την ίδια του πολιτική

υπόσταση, ήταν αδύνατο να ανταποκριθεί, με τα μέσα που διέθετε, σε τέτοιου είδους κυβερνητικές απαιτήσεις. Επιπλέον, και επειδή οι σκέψεις αυτές αφορούν τα πολιτικά δεδομένα ιδίως του Δυτικού Κόσμου, δεν πρέπει να παραγνωρίζει κανείς τον ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισε στην εδραίωση της υπεροχής της Εκτελεστικής Εξουσίας, εντός των δυτικού τύπου δημοκρατιών, ο Ψυχρός Πόλεμος. Και τούτο ιδίως διότι το Κράτος πολλές φορές κλήθηκε να ενεργήσει, όπως σημειώθηκε προηγουμένως, υπό έκτακτες και εξαιρετικές συνθήκες, η αντιμετώπιση των οποίων έθετε σε δεύτερη μοίρα την παρέμβαση της Νομοθετικής Εξουσίας και καθιστούσε αναφανδόν αναγκαία την ταχεία και αποτελεσματική δράση της Εκτελεστικής Εξουσίας.

β) Σε ένα τέτοιο πολιτικό σκηνικό οι ηγεσίες της Δύσης αναδείχθηκαν μέσα από τον ρόλο τον οποίο διαδραμάτισαν κυρίως οι επικεφαλής της Εκτελεστικής Εξουσίας, είτε ως εκτελεστικοί Πρόεδροι της Δημοκρατίας είτε ως Πρωθυπουργοί, στο πεδίο των πρωθυπουργοκεντρικών κοινοβουλευτικών συστημάτων, ανάλογα με τις κατ' ιδίαν προβλέψεις των οικείων Συνταγμάτων. Στην ανάδειξή τους αυτή συνέβαλαν, και δη καθοριστικώς, κορυφαίες πολιτικές αποφάσεις που υιοθέτησαν, και οι οποίες προσδιόρισαν το μέλλον και την πορεία όχι μόνο των επιμέρους Κρατών αλλά, κυριολεκτικώς, του Πλανήτη. Μάλιστα το κύρος πολλών από αυτές τις πολιτικές ηγεσίες δοκιμάσθηκε, ως προς το μέγεθος και την ανθεκτικότητά του, στο «καμίνι» της αποφασιστικότητάς τους να έλθουν αντιμέτωπες με την συγκυρία και να αψηφήσουν τις σειρήνες των, συνηθισμένων έως τότε στην διεθνή σκηνή, ισορροπιών και συμβιβασμών. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί και το ότι το ηγετικό τους status ενισχύθηκε σημαντικά, κυρίως σε στιγμές κρίσιμων καμπών, λόγω του πνεύματος διεθνούς συνεργασίας με το οποίο αντιμετώπισαν

πολλά από τα μεγάλα διλήμματα των καιρών τους και στο πεδίο της εφαρμογής του οποίου διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο.

γ) Πάντως, και ενόψει των εξελίξεων που παρατηρήθηκαν με την είσοδο του 21^{ου} αιώνα, δεν πρέπει να αποσιωπάται πως, ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, άρχισαν να εμφανίζονται τα σημάδια διεκδίκησης ουσιαστικής επιρροής στην λήψη πολιτικών αποφάσεων εκ μέρους εξωθεσμικών παραγόντων. Η ραγδαία μεταβολή στο οικονομικό τοπίο, με την εξάπλωση της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, είχε ήδη αρχίσει. Οι ισχυροί παράγοντες του οικονομικού κόσμου δεν αποδέχονταν πια την παραδοσιακή στεγανή διάκριση μεταξύ «πολιτικού» και «οικονομικού». Και τα ΜΜΕ, που ολοένα και περισσότερο περιέρχονταν στα χέρια ιδιοκτητών οι οποίοι ανέπτυσσαν προνομιακές σχέσεις με τον υπόλοιπο οικονομικό τομέα, άρχισαν να προβάλλουν τις δικές τους διεκδικήσεις ως προς την νομή, άμεση ή έμμεση, της εξουσίας. Ίσως αυτός είναι και ένας από τους λόγους, για τους οποίους η αμφισβήτηση και η συνακόλουθη φθορά των πολιτικών ηγεσιών στην Δύση είχε προφανώς γεννηθεί πριν την ανατολή του 21^{ου} αιώνα. Η δρομολόγησή της ανιχνεύεται, χωρίς αμφιβολία, λίγες δεκαετίες μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου.

3. Αν ο 19^{ος} και ο 20^{ος} αιώνας υπήρξαν, αντιστοίχως, οι αιώνες της Νομοθετικής και της Εκτελεστικής Εξουσίας, ήτοι δύο υπό, έστω και στοιχειωδώς, θεσμικό έλεγχο Εξουσιών –με την έννοια ότι η μεν πρώτη κατάγεται και ελέγχεται από το Εκλογικό Σώμα, ενώ η δεύτερη υπόκειται, κατά την αρχή της Διάκρισης των Εξουσιών, στον έλεγχο τόσο της Νομοθετικής όσο και της Δικαστικής Εξουσίας- ο 21^{ος} αιώνας φαίνεται να αναδεικνύεται, κατά μεγάλο βαθμό, σε αιώνα εξωθεσμικών και μη ελεγχόμενων, τουλάχιστον με τα παραδοσιακά αποδεκτά μέσα ελέγχου, εξουσιών.

Πρόκειται κυρίως για την οικονομική εξουσία, όπως αυτή επικουρείται στην διεκδίκηση μεγάλου μεριδίου της σύγχρονης πολιτικής ζωής από τα ΜΜΕ.

α) Η νέα αυτή οικονομική τάξη πραγμάτων απεχθάνεται, λόγω της ίδιας της φύσης της, την κάθε μορφή ελέγχου, πρωτίστως δε του πολιτικού. Και τούτο διότι αφενός προϋποθέτει, ως προς την ανάπτυξή της, μια γενικευμένη παγκοσμιοποίηση των κάθε είδους οικονομικών σχέσεων. Ήτοι έλλειψη συνόρων και, κατ' επέκταση, έλλειψη ελέγχων οι οποίοι, παραδοσιακώς, είναι σύμφυτοι με την ύπαρξη συνόρων και των λόγων που τα καθιέρωσαν. Και, αφετέρου, στηρίζεται στην απορρύθμιση του οικονομικού πεδίου. Δηλαδή στην περιθωριοποίηση των δημοκρατικώς νομιμοποιημένων κανόνων οριοθέτησης της οικονομικής δράσης. Άρα στην «*αυτορρύθμισή*» της, μέσω των καθαρώς οικονομικών κανόνων του ανταγωνισμού, καθώς και των συναφών κανόνων της προσφοράς και της ζήτησης. Και μόνο τα χαρακτηριστικά αυτά της νέας οικονομικής τάξης πραγμάτων αρκούν για να καταδείξουν ότι, μέσα από ένα πρωτόγνωρο στην σύγχρονη οικονομική εξέλιξη είδος οικονομικού ορμέμφυτου:

α1) Πρώτον, αντιτίθεται σε κάθε πολιτική ηγεσία, την οποία θεωρεί ως εκ φύσεως εμπόδιο στην ανέλιξή της. Μια ανέλιξη που μόνο με ενδογενείς οικονομικούς κανόνες μπορεί να πορευθεί προς τον προδιαγεγραμμένο προσανατολισμό της. Άκρως αντιπροσωπευτική αυτής της κατεύθυνσης οικονομικής σκέψης είναι π.χ. η κλασική ανάλυση του Μίλτον Φρίντμαν -κυρίως στο έργο του «*Καπιταλισμός και Ελευθερία*» (1962)- σύμφωνα με την οποία, και σε πολύ γενικές βεβαίως γραμμές, η κρατική παρέμβαση είναι μάλλον ανεπαρκής και βλαπτική για το κοινωνικό σύνολο, ενώ οι Αγορές σπανίως σφάλουν. Όπως προσφυώς είχε παρατηρήσει ο Πωλ Κρούγκμαν, ο Μίλτον Φρίντμαν

δύσκολα έφθανε να παραδεχθεί την πιθανότητα σφάλματος των Αγορών και, αντιστρόφως, την δυνατότητα της κρατικής παρέμβασης να υπηρετήσει έναν χρήσιμο σκοπό (βλ. The New York Review of Books, “Who Was Milton Friedman”, 15.2.2007). Αναλόγως αντιπροσωπευτική, αυτή την φορά στο πεδίο της *latu sensu* πολιτικής σκέψης, είναι η ανάλυση του Ρόμπερτ Νόζικ -κυρίως στο έργο του «*Αναρχία, Κράτος και Ουτοπία*» (1974)- σύμφωνα με την οποία η ενίσχυση της κρατικής παρέμβασης οδηγείται, οιονεί νομοτελειακώς, στην παραβίαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Περισσότερο χρήσιμο λοιπόν είναι ένα ελάχιστο Κράτος, προορισμένο να εγγυάται την *stricto sensu* ασφάλεια των μελών του κοινωνικού συνόλου, την έναντι τρίτων προστασία των περιουσιακών τους στοιχείων και δικαιωμάτων και τον σεβασμό και την εφαρμογή στην πράξη των συναπτόμενων μεταξύ αυτών συμβάσεων ιδιωτικού δικαίου, κατά τις επιταγές του κανόνα *pacta sunt servanda*.

α2) Δεύτερον, και πάντα κατά την ακραίως νεοφιλελεύθερη λογική ακολουθία, επιδιώκει να εδραιώσει την εντύπωση πως την έως τώρα γνωστή και καθιερωμένη, με θεμελιώδεις μάλιστα θεσμικούς κανόνες, πολιτική εξουσία και τους φορείς της πέπρωται να υποκαταστήσει μια, πέρα και έξω από εθνικά σύνορα, αμιγώς οικονομική εξουσία. Εξ ου και η εκστρατεία – με την γενική επιστράτευση κάθε είδους μεθόδων, από την επιστήμη έως την ωμή προπαγάνδα- για την ανάγκη άμεσης οικοδόμησης μιας Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης, με εντελώς νεφελώδες σχήμα και με εξίσου νεφελώδεις τρόπους δράσης.

β) Σε αυτή την εκστρατεία συμπαρίστανται, σε μεγάλο βαθμό και κατά γενικό κανόνα, τα ανά τον κόσμο ισχυρά ΜΜΕ, ιδίως δε τα ηλεκτρονικά. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε δεν είναι υπερβολή, λαμβάνοντας υπόψη την ισχύ στην πράξη αυτής της

μιντιακής ξυνωρίδας, να γίνεται πια ανοιχτά λόγος για ένα «οικονομικοεπικοινωνιακό σύμπλεγμα», το οποίο λειτουργεί ως διεθνής παντοδύναμος γερανός ανέγερσης του Πύργου της Βαβέλ της Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης. Η πρόθυμη συνδρομή των ΜΜΕ προς αυτή την κατεύθυνση και η συνακόλουθη συμμετοχή τους στην απομείωση του κύρους των πολιτικών ηγεσιών -κυρίως μέσα από την καθ' υπερβολήν ανάδειξη των ασθενών πτυχών τους ή ακόμη και μέσα από την κυνική, επίσης καθ' υπερβολή, διακωμώδησή τους- εξηγείται ευχερώς. Και η εξήγηση έχει, κατά βάση, δύο, συμπληρωματικές μεταξύ τους, όψεις:

β1) Πρώτον, συχνά πίσω –με την έννοια της άμεσης ή έμμεσης ιδιοκτησιακής συμμετοχής- από τα ισχυρότερα διεθνή ΜΜΕ βρίσκονται εξίσου ισχυροί οικονομικοί παράγοντες οι οποίοι, στηριζόμενοι στους διαύλους της περίπλοκης αυτής οικονομικοεπικοινωνιακής συνοδοιπορίας, τα χρησιμοποιούν ως πολιορκητικούς κριούς για την επιδίωξη των κοινών στόχων τους. Και σε ό,τι αφορά την ανάγκη εγκαθίδρυσης μιας Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης, και ως προς την τάση αμφισβήτησης των πολιτικών ηγεσιών, οι οποίες θα είχαν την δύναμη αντίδρασης απέναντί τους.

β2) Δεύτερον, και ανεξαρτήτως ιδιοκτησιακής σύνθεσης, τα μεγάλα σε έκταση επιρροής ΜΜΕ βασίζονται, για την επιβίωσή τους, κυρίως στην διαφήμιση. Μια απλή παρατήρηση της όλης εξέλιξης των διαφημιστικών εκστρατειών μέσα από αυτά τα ΜΜΕ κατά τις τελευταίες δεκαετίες μπορεί να καταδείξει ευχερώς την ακόλουθη πραγματικότητα: Ολοένα και περισσότερο -ιδίως δε όσο η βαθιά κρίση που διατρέχει την παγκόσμια οικονομία επιδεινώνεται- στην διαφήμιση μέσω των ΜΜΕ μετέχουν επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν γνήσια τέκνα του

χρηματοπιστωτικού Λεβιάθαν. Με αιχμή του δόρατος, φυσικά, τις Τράπεζες, ιδίως δε εκείνες που έχουν φθάσει στο επίπεδο παγκόσμιων οικονομικών κολοσσών.

Β. Το κύρος των πολιτικών ηγεσιών στην προκρούστεια κλίνη του «οικονομικού»

Επιχειρώντας έναν πρώτο απολογισμό ως προς την έκταση και το βάθος της επιρροής της, ραγδαίως ανερχόμενης, νέας οικονομικής τάξης πραγμάτων σε ό,τι αφορά την παρακμιακή πορεία των πολιτικών ηγεσιών στην Δύση, μπορούν να συναχθούν και τα ακόλουθα συμπεράσματα, πάντοτε βεβαίως με τον κίνδυνο της υποκειμενικότητας που κρύβει η ιδιοσυστασία μιας τέτοιας πολυπρισματικής ανάλυσης.

1. Δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι το ως άνω, ολοένα και ισχυροποιούμενο, οικονομικοεπικοινωνιακό σύμπλεγμα συμβάλλει –πολλές φορές μάλιστα με απροκάλυπτο αλλά και καταλυτικό τρόπο- για τους δικούς του λόγους στο ξεθώριασμα του κύρους των πολιτικών ηγεσιών στην Δύση. Άρα και στην παρακμιακή τους πορεία, αφού μόνο μέσα από την δρομολόγησή της ανοίγεται το πεδίο ρύθμισης των παγκοσμιοποιημένων οικονομικών σχέσεων πέρα και έξω από το εμπόδιο των αποφάσεων των πολιτικών. Ιδίως μάλιστα όταν πρόκειται για μεγάλες και κρίσιμες πολιτικές αποφάσεις, οι οποίες βρίσκονται στον αντίποδα των στόχων που κάθε φορά επιλέγουν οι Αγορές.

α) Από την άποψη αυτή πρέπει να ληφθεί υπόψη η εξής επισήμανση σχετικά με το εύκολο σχελιαστικό motto, που ολοένα και πιο συχνά υιοθετούμε: *«Πόσο λίγοι είναι οι σημερινοί πολιτικοί ηγέτες σε σχέση με τους προκατόχους τους!»*. Μια τέτοια απόφαση είναι -σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον- και ανακριβής και άδικη για τους σημερινούς πολιτικούς ηγέτες. Και τούτο διότι όταν γίνεται, διαχρονικώς, σύγκριση ως προς

την δυναμική της προσωπικότητας των πολιτικών ηγετών είναι ανάγκη, αν θέλουμε η σύγκριση αυτή να ανταποκρίνεται στην ιστορική αλήθεια, να λαμβάνεται σοβαρά και τεκμηριωμένα υπόψη και η αντίστοιχη συγκυρία, μέσα στην οποία οι εκάστοτε ηγεσίες αναδεικνύονται και δρουν. Κοντολογίς, εμπεριέχει πολλή δόση αυθαιρεσίας το συμπέρασμα –που συχνά συνάγεται, άλλωστε, με απόλυτο τρόπο- ότι οι πολιτικοί ηγέτες του πρόσφατου παρελθόντος, συγκρινόμενοι με τους σημερινούς διαδόχους τους μπροστά σε παρεμφερή διλήμματα, είχαν την δύναμη, άρα και το κύρος, να ορθώνουν το ανάστημά τους απέναντι στις προκλήσεις τις οποίες αντιμετώπιζαν και να αποφασίζουν αναλόγως. Ενώ οι διάδοχοί τους φαίνεται να παρασύρονται από το ρεύμα των καιρών και να μην είναι ούτε διατεθειμένοι ούτε ικανοί να αρθούν στο ύψος των περιστάσεων.

β) Και τούτο, διότι οι πρόγονοι των σημερινών πολιτικών ηγετών στην Δύση π.χ. αφενός δεν είχαν να αντιμετωπίσουν την τωρινή πανίσχυρη οικονομική τάξη πραγμάτων, πολλώ μάλλον όταν το «*αυγό του φιδιού*» εμφανίσθηκε στις μέρες τους, δίχως να το αντιληφθούν και δίχως να το προλάβουν. Και, αφετέρου, όχι μόνον δεν έζησαν μέσα σε ένα τοπίο ΜΜΕ αντίστοιχο με το σημερινό –και, άρα, σε ένα κλίμα ακραίας επικοινωνιακής αντιπαράθεσης- αλλά, όλως αντιθέτως, στην εποχή τους τα περισσότερα ηλεκτρονικά ΜΜΕ ήταν υπό κρατικό έλεγχο. Συνεπώς, υπό τον έλεγχο των κυβερνώντων πολιτικών ηγετών και, εν πάση περιπτώσει, όχι ευθέως απέναντί τους.

γ) Η ως άνω πανίσχυρη οικονομική τάξη πραγμάτων απομειώνει, λοιπόν, το κύρος και την αξιοπιστία των πολιτικών ηγετών και, ταυτοχρόνως, πλήττει την αντίστοιχη θεσμική και πολιτική αξιοπιστία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ως διαδικασίας εγγύησης της Ελευθερίας, και μέσω της εξής υποδόριας επιχείρησης υπονόμευσής τους: Στερώντας τους

μεγάλο μέρος των παραδοσιακών, με βάση τους δημοκρατικώς νομιμοποιημένους κανόνες του Κράτους Δικαίου, αρμοδιοτήτων τους, αφαιρούν σημαντικό τμήμα της ισχύος τους (*potestas*). Γεγονός το οποίο, με την σειρά του, οδηγεί στην αντίστοιχη απομείωση του κύρους τους (*auctoritas*), άρα σε απομείωση της εμπιστοσύνης των κυβερνωμένων ως προς την δύναμη των πολιτικών ηγετών να χειρισθούν μείζονα ζητήματα -εν τέλει δε την ίδια την εξυπηρέτηση του Δημόσιου Συμφέροντος εν γένει- κυρίως σε πολλαπλώς κρίσιμες περιόδους, όπως η σημερινή.

2. Επιχειρηματολογώντας όμως *ceteris paribus*, εξίσου δεν είναι ιστορικά δίκαιο να παράσχει κανείς ένα είδος άφεσης αμαρτιών στις πολιτικές ηγεσίες του καιρού μας για την παρακμιακή τους πορεία, με βάση την προαναφερόμενη ανατροπή της συγκυρίας. Η ανατροπή αυτή μπορεί –και πρέπει βεβαίως- να αποτελέσει κριτήριο για τον μετριασμό της πολιτικής ευθύνης τους στο δικαστήριο της Ιστορίας. Όχι όμως και λόγο πλήρους απαλλαγής τους ενώπιον του ίδιου ιστορικού *forum*.

α) Και τούτο διότι όσο είναι αληθές ότι η διαφορά της συγκυρίας σχετικοποιεί, μοιραίως, όπως ήδη τονίσθηκε τις συγκρίσεις μεταξύ πολιτικών ηγετών, άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι, κατ' αποτέλεσμα, η συγκυρία είναι εκείνη, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αναδεικνύει τους πολιτικούς ηγέτες και διαμορφώνει το μέγεθος του κύρους τους: Όσο μεγαλύτερες είναι οι προκλήσεις των καιρών, τόσο μεγαλύτερη αξία αποκτά και η θέληση αλλά και η δύναμη των πολιτικών ηγετών να τις αντιμετωπίσουν. Ας μην ξεχνάμε ότι το ηγετικό κύρος δεν εξαρτάται μόνον από το αν και κατά πόσον ο πολιτικός νίκησε τελικά στο πεδίο της μάχης των ιστορικών προκλήσεων. Το κύρος τούτο εξαρτάται περισσότερο από την ενόραση του πολιτικού να διαγνώσει εγκαίρως την πρόκληση και από την

αποφασιστικότητά του να σταθεί απέναντί της, αναζητώντας και τις διαθέσιμες, πρόσφορες ως προς αυτό, συμμαχίες.

β) Προς αυτή την κατεύθυνση υπεράσπισης του κύρους τους οι σημερινές πολιτικές ηγεσίες της Δύσης εμφανίζονται επικίνδυνα ελλειμματικές.

β1) Πρώτον επειδή, όπως φάνηκε στην πράξη, π.χ. δεν απέδειξαν μετά το 2008 την απαιτούμενη διαίσθηση –ή και απλή πρόνοια- ώστε να εντοπίσουν τα σημάδια της επερχόμενης δεινής οικονομικής κρίσης και να πάρουν εγκαίρως τα ενδεδειγμένα μέτρα, προκειμένου να μην γιγαντωθεί.

β2) Δεύτερον, και όταν πια εκδηλώθηκε το παγκόσμιο οικονομικό τσουνάμι, τα αντανάκλαστικά αντίδρασής τους ήταν εμφανώς αργοπορημένα. Ιδίως στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι πρώτες αποφάσεις τους, προϊόντα ετεροχρονισμένων και φλύαρων συσκέψεων κυρίως σε επίπεδο Συνόδων Κορυφής, υπηρετούσαν σε τέτοιο βαθμό το «*θεαθήναι τοις ανθρώποις*», ώστε θύμιζαν την ιστορία των «*Χωριών Ποτέμκιν*». Το ίδιο συνέβη, σε γενικές γραμμές, και προσφάτως ως προς τις επιπτώσεις της πανδημίας του *Covid-19*, με παρήγορη βεβαίως εξαίρεση την εκ των υστέρων κατάρτιση και θεσμοθέτηση του προγράμματος NextGenerationEU.

β3) Τρίτον, και πάλι ιδίως στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το συλλογικό πνεύμα και η επίτευξη των αναγκαιών συμμαχιών λείπουν δραματικά. Και μάλιστα την στιγμή κατά την οποία τούτο ήταν προφανώς αναγκαίο. Οι Ευρωπαίοι πολιτικοί ηγέτες αντί να κατανοούν ότι το πρόβλημα είναι κοινό –αφού αφορά το ίδιο το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης- και ότι κανένα Κράτος-Μέλος δεν μπορεί να αντεπεξέλθει αποτελεσματικώς χωρίς συλλογική

προσπάθεια, καταφεύγουν περισσότερο στην καταστροφική λογική του «ο σώζων εαυτόν σωθήτω». Και σαν να μην έφθανε αυτό, κατά τις ίδιες κρίσιμες στιγμές δείχνουν να υπολογίζουν όχι τόσο τον εφιάλτη του κοινού κινδύνου που караδοκεί, αλλά τον ευτελή φόβο του ατομικού πολιτικού κόστους. Η απογοητευτική, το λιγότερο, στάση τους στον πόλεμο που ακόμη σοβεί στην Ουκρανία και η περιθωριοποίησή τους, σε κατάσταση ουραγών, από τις ΗΠΑ και το NATO επιβεβαιώνει την προμνημονευόμενη διαπίστωση, πέραν του ότι καθιστά ακόμη πιο δυσοίωνη την όλη προοπτική και ευόδωση του ιστορικού εγχειρήματος της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.

γ) Αυτοί είναι, σε γενικές βεβαίως γραμμές, οι λόγοι για τους οποίους, χωρίς να παραγνωρίζει κανείς την επιρροή της συγκυρίας, πρέπει να οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως το έλλειμμα ηγετικού κύρους που προκαλεί την παρακμιακή πορεία των πολιτικών ταγών της Δύσης και, πρωτίστως, των πολιτικών ταγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταλογίζεται περισσότερο στις δικές τους, σχεδόν ανεξήγητες και οπωσδήποτε αδικαιολόγητες αδυναμίες. Με άλλες λέξεις ο Λεβιάθαν της νέας οικονομικής τάξης πραγμάτων και η διαφαινόμενη σαρωτική επέλαση της Παγκόσμιας Οικονομικής Διακυβέρνησης δεν θα είχαν προκύψει- τουλάχιστον στο βαθμό που βιώνουμε και θα βιώσουμε περισσότερο διεθνώς – αν οι πολιτικοί ηγέτες της Δύσης είχαν την πρόνοια και την αποφασιστικότητα να αγωνισθούν εναντίον του κατά την εκκόλαψή του, ανεξάρτητα μάλιστα από τις προφανείς δυσχέρειες θετικής κατάληξης της όλης επιχείρησης.

IV. Βιώνοντας την εποχή της Κοινωνίας των Πολιτών

Ο δίκαιος Αζντάκ, αποτιμώντας την ιστορία και την προοπτική της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας καθώς και την ανάγκη υπεράσπισης της Ελευθερίας, θα είχε κάθε λόγο να αναθέσει την επιμέλεια της ανόρθωσής τους σε εκείνους, οι οποίοι είναι διατεθειμένοι να φέρουν σε πέρας μια τέτοια αποστολή. Σε εκείνους, μέσα από τους αγώνες των οποίων πριν από δύο και πλέον αιώνες γεννήθηκε η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία ως διαδικασία εγγύησης της Ελευθερίας. Σε εκείνους, για τους οποίους η προστασία της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του είναι βιωματική κατάσταση, ακόμη και όταν -ιδίως σε περιόδους δημοκρατικής ομαλότητας και στοιχειώδους ευημερίας- η κατάσταση αυτή υποφώσκει στο υποσυνείδητό τους. Σε εκείνους, οι οποίοι συγκροτούν, διαχρονικώς, την Κοινωνία των Πολιτών.

A. Το υπαρξιακό δίλημμα της Κοινωνίας των Πολιτών μπροστά στην πρόκληση μιας νέας «εκούσιας δουλείας»

Στον αγώνα υπεράσπισης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας από τις νέες μορφές αυταρχισμού και δεσποτισμού, οι οποίες αναδύονται ολοένα και πιο απειλητικές σαν σειρήνες μιας άλλης «εκούσιας δουλείας», ο «*Εξεγερμένος Άνθρωπος*» του Albert Camus έχει πολλά να διδάξει σήμερα στην Κοινωνία των Πολιτών. Κυρίως δε το πώς η δημοκρατικώς θεσμοθετημένη και οριοθετημένη «εξέγερση» υπέρ της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας δεν συντελείται για να καταστρέψει ό,τι έχει κτισθεί, ούτε για να υποκαταστήσει τους θεσμικούς τους πυλώνες, αλλά για να προσθέσει νέες, πολύ πιο κατάλληλες και ανθεκτικές, αντηρίδες στήριξης των πυλώνων αυτών. Έτσι ώστε, εν τέλει, το δημοκρατικώς οργανωμένο Κράτος να αναλάβει εκ νέου τις ευθύνες που του αναλογούν απέναντι στον Άνθρωπο και στα δικαιώματά του.

1. Στην πορεία αυτής της «εξέγερσης» η Κοινωνία των Πολιτών έχει στην διάθεσή της όλα τα εφόδια νόμιμης άσκησης των κάθε μορφής θεσμικώς κατοχυρωμένων πολιτικών δικαιωμάτων, ήτοι

των δικαιωμάτων που απορρέουν ευθέως από την αρχή της Λαϊκής Κυριαρχίας.

α) Όπως ταιριάζει στην φύση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, η άσκηση των ως άνω δικαιωμάτων εκ μέρους της Κοινωνίας των Πολιτών δεν μπορεί να στοχεύει στην, άμεση ή έμμεση, ανάληψη της κρατικής εξουσίας και στην ευθεία διαχείρισή της. Τα πρότυπα αυτοδιαχείρισης, ακόμη και του πρόσφατου παρελθόντος, πέραν του ότι αποδείχθηκαν παντελώς ουτοπικά ή και καταστροφικά στην πράξη για την άσκηση των δικαιωμάτων, ουδόλως συμβιβάζονται με την ουσία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

β) Κατά τις θεσμικές και πολιτικές της καταβολές η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία στηρίζεται, σχεδόν αποκλειστικώς, στην δημοκρατικώς οργανωμένη αντιπροσώπευση. Δίχως αυτήν, η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει.

β1) Άρα, κατά την άσκηση των θεσμικώς κατοχυρωμένων πολιτικών δικαιωμάτων η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί και οφείλει να εξαντλήσει όλα τα περιθώρια συμμετοχής στην πολιτική ζωή μέσω όλων, ανεξαιρέτως, των θεσπισμένων διαδικασιών αντιπροσώπευσης. Διαδικασιών, οι οποίες αφορούν όχι μόνο την ανάδειξη των κάθε είδους αντιπροσώπων αλλά, επιπλέον, και τον δημοκρατικό έλεγχο της κρατικής εξουσίας. Με απλές λέξεις, ο φυσικός ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας δεν συμπεριλαμβάνει, καθ' οιονδήποτε τρόπο, την άσκηση της εξουσίας η οποία ανήκει, αποκλειστικώς, στα προς τούτο θεσμοθετημένα και δημοκρατικώς νομιμοποιημένα κρατικά όργανα.

β2) Ανήκει όμως, και μάλιστα κατ' εξοχήν, στην Κοινωνία των Πολιτών η αποστολή της πλήρους αξιοποίησης των

αντίστοιχων θεσμικών διαύλων αφενός του προσανατολισμού της άσκησης της κρατικής εξουσίας υπέρ της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Και, αφετέρου, του διαρκούς ελέγχου της κρατικής εξουσίας ως προς την κατά τους όρους της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας άσκησή της.

2. Η εκ μέρους της Κοινωνίας των Πολιτών εκλογή των αντιπροσώπων της -φορέων πλέον του μέρους της Λαϊκής Κυριαρχίας που τους αναλογεί -στο πλαίσιο της Νομοθετικής και της Εκτελεστικής Εξουσίας της παρέχει την δυνατότητα να διαδραματίσει έναν κορυφαίο ειδικότερο ρόλο ως προς την στήριξη της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, προκειμένου να ανακοπεί η παρακμιακή της πορεία. Συγκεκριμένα:

α) Η Κοινωνία των Πολιτών πρέπει να αναδεχθεί το βάρος ανάδειξης των αντιπροσώπων της εκείνων οι οποίοι, μακριά από την νοοτροπία του λαϊκισμού και της δημαγωγίας που ευτελίζει την Δημοκρατία, θα μπορέσουν να αντισταθούν στην επέλαση του νέου αυταρχισμού και δεσποτισμού. Αντιπροσώπων, οι οποίοι είναι έτοιμοι να υπηρετήσουν το Δημόσιο Συμφέρον δίχως κανένα υπολογισμό του λεγόμενου πολιτικού κόστους διεκδικώντας, χωρίς συμβιβασμούς, το πεδίο λήψης των προς τούτο αναγκαίων αποφάσεων. Αντιπροσώπων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν την Πολιτική ως δημοκρατικό λειτούργημα και όχι ως επάγγελμα για την επιβίωση και για την εφήμερη κοινωνική αναγνώριση.

β) Ανταποκρινόμενη σε αυτή την αποστολή η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να ανακόψει και την παρακμιακή πορεία των πολιτικών ηγεσιών η οποία, όπως εξηγήθηκε αναλυτικώς, οφείλεται κατ' εξοχήν στο φαινόμενο της αδυναμίας τους -ή και της έλλειψης βούλησης εκ μέρους τους- να αντιταχθούν αποτελεσματικώς ιδίως στις δυνάμεις της Οικονομικής

Παγκοσμιοποίησης, που δίχως ίχνος δημοκρατικής νομιμοποίησης παίρνουν καίριες αποφάσεις ως προς την διαχείριση του Δημόσιου Συμφέροντος.

β1) Αποφάσεις, όμως, οι οποίες έχουν οδηγήσει ακόμη και στην πλήρη στρέβλωσή του εν ονόματι της εξυπηρέτησης αμιγώς δημοσιονομικών στόχων, και μάλιστα στην βάση κανόνων στερούμενων παντελώς δημοκρατικού μανδύα. Διότι πρέπει να είναι σαφές ότι το αμιγώς δημοσιονομικό – ήτοι το σχετιζόμενο αποκλειστικώς με τα κρατικά έσοδα-συμφέρον δεν είναι eo ipso Δημόσιο Συμφέρον, αλλά απλώς μπορεί να συμβάλει ενεργώς στην επιδίωξη και στην επίτευξη επιμέρους δημόσιων σκοπών, οι οποίοι συνιστούν ειδικότερα μέρη του αυθεντικού Δημόσιου Συμφέροντος.

β2) Υπό τα δεδομένα αυτά η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να δείξει στις δημοκρατικώς εκλεγμένες πολιτικές ηγεσίες τον δρόμο, προκειμένου να διεκδικήσουν το μερίδιο των αποφάσεων που αναλογεί στην αποστολή τους εντός του πλαισίου της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Των αποφάσεων, μέσω της λήψης των οποίων οι πολιτικές ηγεσίες μπορούν να ανακτήσουν το κύρος τους και, κυρίως, να δικαιώσουν την δημοκρατική τους προέλευση κατά την διαχείριση των προταγμάτων της Λαϊκής Κυριαρχίας. Πρέπει δε να τονισθεί στο σημείο τούτο ότι υπ' αυτά τα δεδομένα η Κοινωνία των Πολιτών κάθε άλλο παρά υπερβαίνει τα θεσμικά και πολιτικά της όρια εντός της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας ως βοηθού εκπληρώσεως της αποστολής ιδίως της Νομοθετικής και της Εκτελεστικής Εξουσίας. Όπως αντιθέτως έτσι επικουρεί ευεργετικώς, και κατά την αποστολή της, τις ως άνω Εξουσίες ώστε να λειτουργούν κατά τους κανόνες της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

Β. Η Κοινωνία των Πολιτών ως οχυρό υπεράσπισης της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Πέραν της κατά τ' ανωτέρω συμμετοχής, μέσω της άσκησης των κατ' ιδίαν πολιτικών δικαιωμάτων, η Κοινωνία των Πολιτών διαθέτει πολλά εφόδια υπεράσπισης της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πρόκειται για όλα εκείνα τα θεσμοθετημένα δικαιώματα, τα οποία είναι δεκτικά συλλογικής άσκησης, σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, με πιο αντιπροσωπευτικό, εν προκειμένω, το *lato sensu* δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι.

1. Είναι αυτονόητο ότι η προμνημονευόμενη παρέμβαση της Κοινωνίας των Πολιτών, ως προς την υπεράσπιση των δικαιωμάτων μέσω συλλογικής δράσης, παίρνει ιδιαίτερες διαστάσεις:

α) Πρώτον, στο θεσμικό πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, συγκεκριμένα, στο ειδικότερο πεδίο των Ευρωπαϊκών Δικαστικών Θεσμών, μετά την εξάντληση των ένδικων βοηθημάτων και μέσων σε εθνικό επίπεδο. Η πλήρης αξιοποίηση του Ευρωπαϊκού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με τις γενικές αρχές που ήδη έχει συναγάγει ως προς την προστασία των δικαιωμάτων η νομολογία των Ευρωπαϊκών Δικαστικών Θεσμών, παρέχει στην Κοινωνία των Πολιτών ένα προνομιακό έδαφος παρέμβασης *extra muros*.

β) Δεύτερον, σε αμιγώς διεθνές επίπεδο η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί και οφείλει:

β1) Να αξιοποιήσει για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους θεσμούς του Συμβουλίου της Ευρώπης, με κύριο άξονα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,

πάνω στην βάση των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Και στον χώρο αυτόν η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να συμβάλει τα μέγιστα, προκειμένου να αποκτήσει και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης -ο οποίος θεσπίζει τους κανόνες της προάσπισης των κοινωνικών δικαιωμάτων- την κανονιστική ισχύ και αποτελεσματικότητα που δεν διαθέτει σήμερα, επειδή δεν έχουν ακόμη οργανωθεί οι κατάλληλοι και επαρκείς κυρωτικοί μηχανισμοί διασφάλισης της εφαρμογής του στην πράξη.

β2) Προς την ίδια κατεύθυνση η Κοινωνία των Πολιτών διαθέτει το κύρος να ηγηθεί του αγώνα, ώστε να αποκτήσει ουσιαστικό θεσμικό περιεχόμενο -με τα ανάλογα αποτελέσματα εφαρμογής της στην πράξη- και η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, η οποία παραμένει, σχεδόν στο σύνολό της, αν όχι *lex imperfecta* οπωσδήποτε *lex minus quam perfecta*.

2. Όπως είναι προφανές, αυτή η μορφή «εξέγερσης» της Κοινωνίας των Πολιτών υπέρ της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ανταποκρίνεται πλήρως στην σύγχρονη φυσιογνωμία της, ως οργάνωσης συλλογικής αντίδρασης εναντίον της κάθε αυθαίρετης παρέμβασης στο πεδίο των δικαιωμάτων, από οπουδήποτε και αν προέρχεται.

α) Μια τέτοια, συλλογικώς οργανωμένη, υπεράσπιση των δικαιωμάτων αποκτά τόσο μεγαλύτερη σημασία υπό τις σύγχρονες συνθήκες στο πεδίο του κοινωνικού γίνεσθαι, όσο καθιστά δυνατή την προστασία των δικαιωμάτων των πιο αδύνατων μελών του κοινωνικού συνόλου, κυρίως δε των οικονομικώς ασθενέστερων. Τα οποία πολύ δύσκολα μπορούν να αντεπεξέλθουν οικονομικώς στις απαιτήσεις της νομικής

τεχνογνωσίας και, ιδίως, του κόστους για την προσφυγή στα αρμόδια fora, δικαστικά και μη. Και τούτο καθίσταται ακόμη πιο εμφανές όταν πρόκειται για προσφυγές εκτός συνόρων, στα Ευρωπαϊκά και στα Διεθνή, αρμόδια in concreto, όργανα.

β) Υπό τα δεδομένα αυτά η Κοινωνία των Πολιτών καλείται να αποδείξει, εμπράκτως και κατά τρόπο που δικαιώνει την αποστολή της, ότι η υπόθεση της υπεράσπισης των θεσμικών εγγυήσεων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και της Ελευθερίας καθώς και της ανακοπής της παρακμιακής τους πορείας είναι υπόθεση καθενός, αλλά και όλων. Άρα η Κοινωνία των Πολιτών δεν έχει την διακριτική ευχέρεια ούτε να την υποτιμήσει ούτε, πολύ περισσότερο, να την εκχωρήσει σε τρίτους. Δοθέντος ότι κάτι τέτοιο θα σήμανε, εν τέλει, την υποταγή της στις νέες μορφές «εκούσιας δουλείας» και την απεμπόληση της αποστολής «εξέγερσης», η οποία της αναλογεί στην εποχή μας κατά τον φυσικό της προορισμό.

Γ. Η αποστολή της Κοινωνίας των Πολιτών στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

Τα όσα προεκτέθηκαν αναφορικά με την παρακμιακή πορεία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας είναι χρήσιμα και ενδεικτικά και προκειμένου να αναδειχθεί η σημασία της αποστολής της Κοινωνίας των Πολιτών εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας, εν τέλει δε αυτού τούτου του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους. Ήτοι του Ιδεώδους το οποίο συνίσταται στην θεσμική πολιτική ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπό συνθήκες μιας μορφής ομοσπονδιακής οργάνωσης, πάντοτε με αντηρίδες τις αρχές και τις αξίες της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Πολλώ μάλλον όταν οι Ευρωπαίοι Πολίτες δεν έχουμε, απέναντι στα στοιχειώδη προτάγματα της Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας και του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, το δικαίωμα να

αρκεσθούμε στον ρόλο «*ασθμαίνοντος αχθοφόρου*» του παρελθόντος μιας Ευρώπης γεμάτης από εμβληματικές μνήμες γεγονότων και έργων τα οποία σημάδεψαν βαθιά την διαδρομή της Ανθρωπότητας, ή ακόμη και στον ρόλο «*υπαλλήλων*» και «*ξεναγών*» στο «*Μουσείο της Ευρώπης*». Με μια πιο συμπυκνωμένη αλλά ίσως πιο παραστατική διατύπωση, οι Ευρωπαίοι Πολίτες δεν έχουμε το δικαίωμα να παρατηρούμε απαθείς την μετατροπή της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης σε χίμαιρα, αποδεχόμενοι μοιρολατρικώς την ήττα του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους, υφ' όλες του τις εκφάνσεις.

1. Ακριβώς γι' αυτό, όσοι είμαστε πραγματικά αποφασισμένοι -και οι Έλληνες είμαστε, στην μεγάλη μας πλειονότητα, συνειδητοποιημένοι Ευρωπαίοι, όπως το αποδείξαμε και εντελώς προσφάτως- να υπερασπισθούμε την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, μέσω της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης κατά τον προορισμό της, έχουμε χρέος, το συντομότερο δυνατό, να αναζητήσουμε, να ανακαλύψουμε και να εξουδετερώσουμε τα αίτια που τροφοδοτούν την ενδυνάμωση και την εξάπλωση του φαινομένου του σύγχρονου, δυστυχώς εντεινόμενου, ευρωσκεπτικισμού.

α) Ενός φαινομένου που γίνεται τόσο περισσότερο τοξικό για τον οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο το «*βαρυτικό πεδίο*» του από την μια πλευρά ενισχύει τις φυγόκεντρες δυνάμεις, οι οποίες αντιμάχονται το Ευρωπαϊκό Ιδεώδες. Και, από την άλλη πλευρά -αλλά και συνακόλουθα- αποδυναμώνει, σταδιακώς και υποδορίως, όλες εκείνες τις κεντρομόλες δυνάμεις, δίχως τις οποίες το Ευρωπαϊκό Οικοδόμημα οδηγείται, οιονεί νομοτελειακώς, σε μια μοιραία απαξίωση ή και κατάρρευση.

α1) Με απλά λόγια, δεν έχει πια κανένα νόημα το να «*θρηνούμε*», ως άλλοι «*άγγελοι επί τάφου σαλπίζοντες*», το δήθεν «*ξόδι*» της Ευρώπης, όπως κάποιοι, όσοι και αν είναι, θέλουν να το εμφανίσουν. Αποστολή μας πρέπει να είναι η

αναβίωση και η εδραίωση του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους, κατεξοχήν μέσα από την επικαιροποίηση και την αντίστοιχη ειλικρινή ενσυναίσθηση των λόγων εκείνων οι οποίοι ώθησαν τους «Πατέρες» της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης να αφοσιωθούν σε αυτήν και να επιδιώξουν κάτι, το οποίο στα μέσα του 20^{ου} αιώνα φαινόταν από ουτοπικό έως εντελώς ανέφικτο. Ο δικός τους, σχεδόν επικός για τα δεδομένα της συγκυρίας των χρόνων τους, προσανατολισμός μπορεί και πρέπει να μετουσιωθεί στον αστρολάβο της δικής μας πορείας συνέχισης και έμπρακτης δικαίωσης των οραματισμών τους.

α2) Και αυτή την πραγματικότητα νοηματοδοτούν πολύ πιο έντονα τα δεδομένα της εποχής μας, σύμφωνα με τα οποία ο ρόλος της ολοκληρωμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν αφορά μόνο τα Κράτη-Μέλη της και τους Λαούς τους αλλά και το σύνολο της Ανθρωπότητας, εφόσον αντιληφθούμε το τι και πόσα μπορεί να προσφέρει, πάνω στην βάση της Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας και του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, στην πλανητική επικράτηση του Ανθρωπισμού, της Ειρήνης, της Δικαιοσύνης και, πρωτίστως, της Κοινωνικής Δικαιοσύνης. Η επιτέλεση μιας τέτοιας αποστολής από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι σήμερα τόσο περισσότερο επιτακτική, όσο και η Ειρήνη παγκοσμίως χειμάζεται και ο Άνθρωπος και ο Ανθρωπισμός περιθωριοποιούνται, ενώ –και όπως προαναφέρθηκε– οι ηγεσίες του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος αρκούνται παθητικά στον μίζερο ρόλο μιας καθαρώς περιφερειακής, και κατά τούτο πολλαπλώς ανίσχυρης, διεθνούς οντότητας.

β) Ας αναλογισθούμε, λοιπόν, ότι οι ρίζες είναι εκείνες που κρατάνε όρθια τα «μεγάλα δένδρα». Και το «δένδρο» της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν μπορεί να στεριώσει, να ανθίσει και να καρπίσει αν δεν εναρμονίσουμε, με συνέπεια και συνέχεια,

τον ευρωπαϊκό μας διαλογισμό με το πνεύμα των «Πατέρων» του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους.

β1) Ήταν εκείνοι οι οποίοι έβαλαν τα θεμέλια της Ενωμένης Ευρώπης, προκειμένου το οικοδόμημα αυτό να αποτελέσει το μελλοντικό και αειθαλές αντίβαρο στα αίτια που οδήγησαν την Ανθρωπότητα να ζήσει, κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα και με απόσταση κάτι λιγότερο από είκοσι χρόνια, τον όλεθρο δύο Παγκόσμιων Πολέμων. Και ιδίως τον όλεθρο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, η τελική έκβαση του οποίου σήμανε, πέραν των άλλων, και την επικράτηση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας απέναντι στις σιδηρόφρακτες ορδές του φασισμού και του ναζισμού. Ήταν εκείνοι οι οποίοι, εντέλει, έθεσαν τις δυνάμεις τους στην υπηρεσία της δημιουργίας μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης προορισμένης να μην επιτρέψει, ποτέ ξανά, την επιστροφή σε ένα παρελθόν που σίγουρα προοιωνιζόταν το τέλος της ουσιαστικής δημιουργίας του *homo sapiens* και την αδιανόητη, για την Δημοκρατία μας και τον Πολιτισμό μας, οπισθοδρόμηση στο χάος μιας «*αναγεννημένης*» βαρβαρότητας.

β2) Οι αγώνες τους και η σπορά τους για έναν τόσο μεγαλεπήβολο και ελπιδοφόρο στόχο ευοδώθηκαν πολύ ενωρίς, στο μέτρο που από τις, πρωτόλειες, Ευρωπαϊκές Κοινότητες της δεκαετίας του '50 και του '60 φθάσαμε, αρκετά πριν από το τέλος του 20ού αιώνα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στον σκληρό πυρήνα της, στην Ευρωζώνη. Προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλε, μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, και η σθεναρή στάση των δημοκρατικών Κρατών της Ευρώπης εναντίον του, άκρως επικίνδυνου για την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία, κομμουνιστικού νεοολοκληρωτισμού, όπως αυτός εκπορευόταν από την τότε ΕΣΣΔ και τους εντός Ευρώπης

δορυφόρους της. Το εξαιρετικά επικίνδυνο σήμερα για την τύχη και την προοπτική της εμβληματικής κληρονομιάς, που μας άφησαν οι «Πατέρες» του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους, είναι:

- Αφενός ότι ελάχιστοι από τους Πολίτες της Ευρώπης και, ακόμη περισσότερο, από τους πολιτικούς της, που βίωσαν με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο την τραγωδία του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, βρίσκονται εν ζωή. Οι δε επόμενες γενεές ολοένα και λιγότερο διδάσκονται, από το σχολείο έως το πανεπιστήμιο, το τι κόστισε στην Ανθρωπότητα -και όχι μόνο στην Ευρώπη- ο Πόλεμος αυτός. Οι μνήμες, δυστυχώς, σβήνουν μελαγχολικά, όπως η φλόγα του καντηλιού όταν τελειώνει το λάδι των μεγάλων και αναντικατάστατων ιστορικών βιωμάτων.

- Και, αφετέρου, ότι η διάλυση της τέως ΕΣΣΔ, με άκρως συμβολική ιστορικά έκφραση την πτώση του πάλαι ποτέ Τείχους του Βερολίνου, έχει δημιουργήσει την ψευδαίσθηση πως ο επικίνδυνος για την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία ολοκληρωτισμός, κάθε μορφής, ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Ο ιδιόμορφος ολοκληρωτισμός της, κάθε είδους, θρησκευτικής φονταμενταλιστικής ιδεολογίας εκλαμβάνεται ως περιθωριακός. Το ίδιο δε, *mutatis mutandis*, συμβαίνει και με τον αντίστοιχο ολοκληρωτισμό των επιμέρους τρομοκρατικών κινημάτων, τα οποία αναπτύσσονται, παγκοσμίως, ανεξάρτητα μάλιστα από θρησκευτικές καταβολές και υποκινήσεις. Κάποιοι, και δεν είναι λίγοι, πιστεύουν πως η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία έχει «θριαμβεύσει». Και αυτή η ανιστόρητη πλάνη των ιδεών υποσκάπτει, ανεπανόρθωτα, τα θεμέλια της Ιστορίας, του Ανθρωπισμού και της Δημοκρατίας. Με άλλα λόγια, αυτού τούτου του Πολιτισμού μας.

2. Με βάση αυτές τις ψευδαισθήσεις δημιουργείται το ετερόκλητο ψηφιδωτό των ευρωσκεπτικιστών οι οποίοι -συνειδητώς ή ασυνειδητώς, δεν έχει σημασία- αμφισβητούν την αδήριτη ανάγκη της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και της ολοκλήρωσης του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος διερωτώμενοι, υποκριτικώς και ανιστορητώς:

α) Αφού η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία ως μέθοδος θεσμικώς ρυθμισμένης κρατικής οργάνωσης έχει επικρατήσει στην Ευρώπη, γιατί να μην γυρίσουμε πίσω στο Έθνος-Κράτος; Εκείνο που ξεκίνησε μετά την δημιουργία της Ελλάδας, ως πρώτου Έθνους-Κράτους στην Ευρώπη, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830, και το οποίο έκτοτε αποτέλεσε την αφετηρία της απαλλαγής της Ευρώπης από τις δυναστείες των Ευρωπαϊκών Αυτοκρατοριών και των Ευρωπαϊκών Βασιλείων; Μήπως, κατά συνέπεια, πρέπει να στηρίξουμε το Έθνος-Κράτος και την θεσμική και πολιτική του ταυτότητα και να αφήσουμε την, ήδη αποτυχημένη, Ευρωπαϊκή Ένωση στον περιθωριακό ρόλο μιας θεσμικής και πολιτικής οντότητας, η οποία έχει ως ιστορικώς νομιμοποιημένο ρόλο την απλή εγγύηση της ύπαρξης των Κρατών-Μελών της, άρα τον ρόλο μιας χαλαρής συνομοσπονδίας στα όρια ενός θεσμικού και πολιτικού συμβολισμού, με καλλωπισμένες αναφορές παρελθόντος και επιφανειακές υπομνήσεις μέλλοντος;

β) Τα δυσοίωνα σημάδια μιας τέτοιας νοοτροπίας πυκνώνουν τόσο περισσότερο πάνω από τον ουρανό της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο όχι μόνον ορισμένες, άκρως ελλειμματικές ως προς την ευρωπαϊκή τους παιδεία, ηγεσίες Κρατών-Μελών της ενστερνίζονται τις ως άνω απόψεις. Αλλά ακόμη και τα Ανώτατα Δικαστήρια ισχυρών Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θέτουν, με ολοένα και πιο ριζοσπαστικές τάσεις της νομολογίας τους, στο περιθώριο το Ευρωπαϊκό Δίκαιο και το αντίστοιχο Ευρωπαϊκό Κεκτημένο, προβάλλοντας απέναντί

τους την προτεραιότητα της ανάγκης υπεράσπισης της «*συνταγματικής ταυτότητας*» αυτών των Κρατών-Μελών. Και το χειρότερο είναι ότι τέτοιες τάσεις κινδυνεύουν να καταστούν ένα είδος προτύπου και για άλλα Κράτη-Μέλη, μέσα από την επιτήδεια αξιοποίησή τους εκ μέρους των εντός αυτών ευρωσκεπτικιστικών κύκλων.

γ) Στην δημιουργία αυτού του θεσμικού και πολιτικού τέλματος για την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι αμελητέα η ευθύνη των Θεσμών της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως δε του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Και τούτο, διότι ουδέποτε συνειδητοποίησαν ειλικρινώς την επιτακτική ανάγκη θέσπισης ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος, ικανού να θεμελιώσει την Ευρωπαϊκή Ένωση πάνω στην βάση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, με μια Έννομη Τάξη η οποία μπορεί να εγγυηθεί, όπου τούτο είναι απαραίτητο, την υπεροχή του Ευρωπαϊκού Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου, φυσικά σεβόμενη τον πυρήνα της Κυριαρχίας των Κρατών-Μελών. *Mea culpa*, όπως την διατυπώνει επ' εσχάτων ιδίως το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάθε φορά που τα επιμέρους Ανώτατα Δικαστήρια Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αμφισβητούν, εμμέσως ή και ευθέως, την δικαιοδοσία του, καθώς προαναφέρθηκε.

3. Όλα τα προεκτεθέντα συμπτώματα που τροφοδοτούν το άδαιο πολιτικό δισάκι των ευρωσκεπτικιστών -δοθέντος μάλιστα ότι διακρίνονται για την έφεσή τους σε ό,τι αφορά την αποθέωση των λέξεων και, αντιθέτως, την αποκαθήλωση των ιδεών- αναδεικνύουν μια μεγάλη αλήθεια, η οποία κινδυνεύει να παρασύρει την Ευρωπαϊκή Ένωση στο περιθώριο ή ακόμη και στον τελικό μαρασμό της. Κουραστικά, ίσως εμμονικά, θα επαναλάβω τα εξής: Το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης αφορά αυτό τούτο το μέλλον της Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας και του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Κατά συνέπεια, αφορά όχι μόνο τα

Κράτη-Μέλη της αλλά ολόκληρη την Ανθρωπότητα, όταν μάλιστα συνειδητοποιούμε καθημερινά τις περιπέτειες του Ανθρώπου, του Ανθρωπισμού, της Ειρήνης, της Δικαιοσύνης, ιδίως δε της Κοινωνικής Δικαιοσύνης, σε πλανητικό επίπεδο.

α) Ο Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου ως *«κτῆμα τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν»* (Ιστορίαι, 1.22.4). Ο Μιγκέλ ντε Θερβάντες επισήμανε ότι *«η ιστορία είναι θεματοφύλακας μεγάλων πράξεων, μάρτυρας του παρελθόντος, παράδειγμα και δάσκαλος για το παρόν και μεγάλος σύμβουλος για το μέλλον»*. Τέλος, ο Λαμαρτίνος συμπύκνωσε όλες αυτές τις μεγάλες αλήθειες στο απόφθεγμα: *«Η ιστορία διδάσκει τα πάντα, ακόμη και το μέλλον»*. Αυτή την αλήθεια δεν θέλουν, είτε από άγνοια είτε από ανομολόγητες προθέσεις, να κατανοήσουν και να υπηρετήσουν σήμερα οι ευρωσκεπτικιστές, όταν αμφισβητούν την ανάγκη της ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης με όχημα την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, στην βάση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Όταν δηλαδή μάχονται για την, σχεδόν πλήρη, αναβίωση του Έθνους-Κράτους αφού πλέον, φυσικά υπό όρους ψευδαισθήσεων που υπονομεύουν και το δικό τους μέλλον, δεν θεωρούν χρήσιμη μια Ευρωπαϊκή Ένωση, στην οποία πρέπει να εκχωρήσουν τα απαραίτητα και για την επιβίωσή της και για την ολοκλήρωσή της. Προφανώς οι σύγχρονοι, ίσως πιο αμετανόητοι από τους προγόνους τους, ευρωσκεπτικιστές φαντάζονται το Ευρωπαϊκό Οικοδόμημα θεμελιωμένο όχι πάνω στον γρανίτη της πίστης για το αυθεντικό Ευρωπαϊκό Ιδεώδες, αλλά πάνω στην κινούμενη άμμο του εντελώς στρεβλώς δομημένου εθνοκεντρικού τυχοδιωκτισμού τους.

β) Αυτή η ψευδαισθηση των ευρωσκεπτικιστών περί ολοκληρωτικής αυτάρκειας του Έθνους-Κράτους για το μέλλον παραπέμπει -σίγουρα με αρκετή δόση υπερβολής, πλην όμως

υπό όρους διδακτικού αναστοχασμού, με βάση το παρελθόν-σε παλιότερες εθνολογικές έρευνες για κάποιες, απομακρυσμένες από τον υπόλοιπο κόσμο, φυλές ιθαγενών οι οποίες, όταν είχαν εξασφαλίσει αλιευτικά αποθέματα για αρκετό καιρό, εγκατέλειπαν δίχως συντήρηση τις πρόχειρες πιρόγες του ψαρέματος, επειδή θεωρούσαν ότι τους ήταν πια άχρηστες και όταν, ύστερα από καιρό, θα τις είχαν ξανά ανάγκη μπορούσαν να κατασκευάσουν άλλες. Ίσως μάλιστα τέτοιες ψευδαισθήσεις εξηγούν και το γιατί οι δήθεν διανοούμενοι του συγκεκριμένου ευρωσκεπτικισμού αποτελούν, πραγματικά, πρότυπα μετριότητας. Ο λόγος τους, σε επίπεδο φιλοσοφίας και πράξης, στηρίζεται αποκλειστικώς και μόνο στην φιλισταϊκή απόλαυση της ηδονής των λέξεων και στην επέκεινα ανίερη εκμετάλλευση της *«ιδιοφυίας του καθημερινού»*. Ήτοι της δήθεν ιδιοφυίας που διακρίνει τους μετρίους, στον αγώνα για την καθημερινή τους προβολή, από τους πραγματικά ιδιοφυείς, οι οποίοι εκ φύσεως αναζητούν την αναλογούσα στον Άνθρωπο αιωνιότητα υπερασπιζόμενοι, με συνέπεια και πολλές φορές με μεγάλο κόστος, τις αρχές και τις αξίες που ενστερνίζονται διαχρονικώς, ακριβώς υπό τους όρους που εξέθεσε στον *«Ηρόστρατο»* ο Φερνάντο Πεσσόα (*«Ηρόστρατος. Η αναζήτηση της αθανασίας»*).

4. Ολοκληρώνοντας την ανάλυση για τα έργα και τις ημέρες των σύγχρονων ευρωσκεπτικιστών, οι οποίοι δεν μπορούν να αντιληφθούν και να εκτιμήσουν την ιστορική διαδρομή και την αποστολή της ολοκληρωμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης, ύστερα από την συντέλεση της πλήρους Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, χρήσιμο - μάλλον δε επιβεβλημένο- είναι το να κατανοούμε όλοι, όσοι βιώνουμε ειλικρινώς την αγωνία της επιτακτικής ανάγκης ολοκλήρωσης του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος και της εμπέδωσης του Ευρωπαϊκού Ιδεώδους, ότι πρέπει να τους

υπενθυμίζουμε, αδιαλείπτως και εμπράκτως, μεταξύ άλλων και τα εξής:

α) Όταν η Ιστορία κλείνεται ερμητικά στο στεγανό ντουλάπι του χρόνου, ως δήθεν περιττό βάρος στην πορεία προς το μέλλον, μαζί της παραμένουν περιθωριοποιημένες και ανενεργές, συντηρημένες δίκως ικμάδα στην ναφθαλίνη της μνήμης, τόσο οι διαδρομές των γεγονότων που την συνέθεσαν όσο και οι εμπειρίες, οι οποίες έχουν συναχθεί από αυτά. Τότε η Ιστορία παύει να διδάσκει και ο Άνθρωπος, μοιραίως, θύμα της αμνησίας του είναι έτοιμος να διαπράξει, δίκως επίγνωση, τα ίδια λάθη. Όμως στην ταραγμένη εποχή μας έχουν αρχίσει να επιβάλλονται -απέναντι στις απείρως περισσότερες, πραγματικά ευεργετικές για τον Άνθρωπο και για τις αντίστοιχες μεγάλες μελλοντικές του φωτεινές κατακτήσεις, πλευρές- ορισμένες σκοτεινές πτυχές ιδίως της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης και της Τεχνολογικής Επανάστασης. Πτυχές, οι οποίες μπορούν εύκολα να καταφέρουν εναντίον της Ανθρωπότητας πλήγματα σαφώς πιο επώδυνα και καταστροφικά σε σχέση με το παρελθόν, απώτερο και, κυρίως, πρόσφατο.

β) Ας μην αυταπατώμεθα. Λίγα μόνο χρόνια αρκούν για να περάσουμε, μέσα από την ύπουλη αταραξία του τέλματος της ψευδοστωϊκής αμεριμνησίας και του επιμηθείκου εφησυχασμού, από την όχθη των *anni mirabiles* στην απέναντι όχθη των *anni horribiles*, βιώνοντας μιαν άλλη μορφή *bellum omnium contra omnes* -για να θυμηθούμε τις διδαχές του Thomas Hobbes- και, ταυτοχρόνως, επιλέγοντας τον ολισθηρό κατήφορο εγκατάλειψης των έως τώρα έργων του *homo sapiens*.

β1) Και μάλιστα των έργων εκείνων τα οποία μπορούν να οδηγήσουν, με όποια ασφάλεια είναι επί γης νοητή, τον

Άνθρωπο προς τον ιδανικό προορισμό του. Τον προορισμό της αυτογνωσίας και της αναζήτησης της κάθε μορφής Αλήθειας, έστω και ως οριακού για τα ανθρώπινα δεδομένα μεγέθους, πλην όμως ικανού να απελευθερώσει τον Άνθρωπο από τα δεσμά της, δήθεν, κατεστημένης γνώσης. Καθώς και από το εφιαλτικό ενδεχόμενο της διακινδύνευσης που συνεπάγεται μία υπό εκκόλαψη νεότευκτη βαρβαρότητα, η οποία φιλοδοξεί να αποθεώσει την απειλή του φόβου και, εντέλει, της αβεβαιότητας.

β2) Δεν έχουμε το δικαίωμα να ξεχνάμε ότι ο *homo sapiens* καταξιώθηκε μόνον αφότου νίκησε την αβεβαιότητα ως προς το τι οφείλει να υπηρετήσει εν ζωή. Πρόκειται, αναμφισβήτητα, για ένα βαρύ χρέος το οποίο, εκ καταγωγής, φέρνει τον Άνθρωπο, πάντοτε ως *homo sapiens*, νομοτελειακώς απέναντι στους μετρίους και στην μετριότητα, άρα και απέναντι στην ανυπόφορη κενότητα των αλαζόνων και της αλαζονείας. Επιπροσθέτως δε επισημαίνεται ότι ούτως ή άλλως η κατά τ' ανωτέρω αναζήτηση της Αλήθειας υπό επιστημονικούς όρους βασίζεται όχι στην επανάπαυση για όσα έχουν ήδη επιστημονικώς τεκμηριωθεί, αλλά στην διαρκή εγρήγορση ως προς το ενδεχόμενο της επιλάθευσής τους, ήτοι της ενδεχόμενης διάψευσής τους. Κατά τούτο δε, και πάντοτε από επιστημονική έποψη, η αναζήτηση της Αλήθειας καταξιώνεται –όσο μπορεί να καταξιωθεί– όχι μέσα από τον άγονο θερισμό βεβαιοτήτων αλλά, πολύ περισσότερο, μέσα από την γόνιμη σπορά αμφιβολιών ως προς εκείνο το οποίο έχει θεωρηθεί μέχρι τούδε γνωστό.

Επίλογος

Εν είδει επιλόγου συμπεραίνω ότι δεν πρέπει να συμβιβασθούμε με ένα τέτοιο «*μετέωρο βήμα*» της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και ότι,

συνακόλουθα, πρέπει να δείξουμε την αποφασιστικότητά μας μπροστά στους κινδύνους οι οποίοι απειλούν, ευθέως και απροκαλύπτως πλέον, τους βασικούς θεσμούς της. Δηλαδή μπροστά στους κινδύνους που κατευθύνονται εναντίον της Ελευθερίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

A. Καιρός να συνειδητοποιήσουμε ότι αν, από την μοιραία κόπωση που θα επιφέρει αυτό το «*μετέωρο βήμα*», κλονισθούν οι αντιηρίδες της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, έως το σημείο μάλιστα της απώλειας της θεσμικής και πολιτικής της στήριξης, τα μεγάλα και σημαντικά επιτεύγματα τα οποία έχει καταφέρει ο Άνθρωπος θα κλονισθούν αντιστοίχως και αναλόγως. Και το χειρότερο είναι ότι ο κλονισμός αυτός θα επισυμβαίνει μάλλον ανεπαισθήτως, έτσι ώστε αν και όταν ο Άνθρωπος επιχειρήσει να συνέλθει από το χρόνιο μιθριδατικό του σύνδρομο θα είναι πολύ αργά. Η *in integrum restitutio* των θεσμών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας θα φαντάζει έργο που υπερβαίνει πια τις ανθρώπινες δυνάμεις. Τα «*λουλούδια του κακού*» -για να θυμηθούμε τον Charles Baudelaire- όχι απλώς θα έχουν ανθίσει, αλλά και θα έχουν παραγάγει τους τοξικούς καρπούς τους για την Δημοκρατία και την Ελευθερία. Ο χρόνος που έχουμε μπροστά μας δεν είναι πια πολύς. Είναι όμως επαρκής για να επιτελέσουμε το δημοκρατικό μας χρέος απέναντι στον εαυτό μας και απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, έτσι ώστε να επουλώσουμε τα μεγάλα ρήγματα στο τείχος υπεράσπισης της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Ως υπεύθυνη και δημοκρατικώς γρηγορούσα Κοινωνία των Ελλήνων και των Ευρωπαίων Πολιτών ας αφήσουμε, μια για πάντα, πίσω το συνακόλουθο «*μετέωρο βήμα*» της αδιαφορίας και της ανευθυνότητας και ας ανταποκριθούμε, συλλογικώς και δίχως δισταγμούς, στο στίχο-κέλευσμα του Οδυσσέα Ελύτη, από την «*Μαρία Νεφέλη*»: «*Κάνε άλμα πιο γρήγορο από τη φθορά*». Αυτός ο στίχος-κέλευσμα απευθύνεται πρωτίστως στην Ελληνική Κοινωνία των Πολιτών -φυσικά ως μέρους, με πρωταγωνιστικό όμως ρόλο, της ευρύτερης Κοινωνίας των Ευρωπαίων

Πολιτών- όχι μόνο διότι προέρχεται από έναν παγκοσμίως καταξιωμένο Έλληνα ποιητή, όπως παραμένει διαχρονικώς ο Οδυσσεάς Ελύτης. Αλλά και διότι η Χώρα μας, η Ελλάδα, οφείλει να πρωτοστατεί στην ολοκλήρωση του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος. Ας μην ξεχνάμε, μεταξύ άλλων, ότι ο Ελληνικός Πολιτισμός ήταν και παραμένει στο διηνεκές η βάση του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Καθώς και ότι, κατά γενική πλέον ομολογία, δίχως την Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν θα είναι αυτή που μπορεί να ανταποκριθεί στις μεγάλες προκλήσεις του μέλλοντος οι οποίες, και κατά τα προεκτεθέντα, αντιστοιχούν στην ενδεδειγμένη για την καταξίωση του Ανθρώπου σύμφωνα με τον προορισμό του δημοκρατική και πολιτισμική προοπτική της Ανθρωπότητας. Τούτο δε οφείλεται, σε μέγιστο βαθμό, στις αρχαίες ρίζες του Ελληνικού Πολιτισμού, οι οποίες μπόλιασαν στην διάρκεια αιώνων τον Πολιτισμό της Ευρώπης. Πρόκειται για τις ρίζες του μύθου, ενός κόκκου αλήθειας χαμένου στα βάθη του χρόνου, ο οποίος προεχόντως μέσω της αρχαίας τραγωδίας όχι μόνον αναδύθηκε στην επιφάνεια της χρονικής συνέχειας. Αλλά και αποτέλεσε την αφετηρία και το λίκνο διδαγμάτων ανθρώπινης συμπεριφοράς, αντάξιας της εγγενούς ανθρώπινης αποστολής, ακόμη και όταν η ειμαρμένη είχε, αμετάκλητα, στραφεί εναντίον του Ανθρώπου ο οποίος δεν δέχθηκε να γίνει έρμαιο της τύχης, αλλά αγωνίσθηκε έως το τέλος για να την υπερβεί. Υπ' αυτό το πρίσμα και νόημα, και στο πλαίσιο των προταγμάτων του Ελληνικού Πολιτισμού, η Ελληνική Κοινωνία των Πολιτών μπορεί και πρέπει να δείξει τον δρόμο στην Κοινωνία των Ευρωπαίων Πολιτών προς την ασυμβίβαστη υπεράσπιση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, επέκεινα δε προς την υπεράσπιση του Ανθρώπου, της Δημοκρατίας και της Ελευθερίας.

- Β.** Την σημασία της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναδεικνύει εναργώς και η όλη θεσμική της κατοχύρωση από το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, και δη από το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Αρκεί να αναλογισθούμε ότι κατά την Συνθήκη για την

Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) θεσμοθετείται *ad hoc* και ένα είδος εκπροσώπου της Κοινωνίας των Πολιτών εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, όπως οργανώνεται και λειτουργεί κυρίως με βάση τις διατάξεις των άρθρων 301 επ. της ΣΛΕΕ. Πέραν δε τούτου ιδιαίτερος διαφωτιστικές για την κατά το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο σημασία της εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης λειτουργίας της Κοινωνίας των Πολιτών είναι και οι διατάξεις του άρθρου 15 παρ. 1 της ΣΛΕΕ. Κατά τις διατάξεις αυτές, *«προκειμένου να προωθήσουν την χρηστή διακυβέρνηση και να διασφαλίσουν την συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, τα θεσμικά και λοιπά όργανα και οι οργανισμοί της Ένωσης διεξάγουν τις εργασίες τους όσο το δυνατόν πιο ανοιχτά»*. Ενώ σύμφωνα με την ειδική πρόβλεψη των διατάξεων του άρθρου 15 παρ. 3 της ΣΛΕΕ, *«κάθε πολίτης της Ένωσης και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε ένα κράτος μέλος έχει δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης, ανεξαρτήτως υποθέματος, με την επιφύλαξη των αρχών και των προϋποθέσεων που θα καθορισθούν σύμφωνα με την παρούσα παράγραφο»*. Με βάση τις προεκτεθείσες διατάξεις της ΣΛΕΕ έχει γίνει δεκτό ότι κατά το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο ο θεσμός της Κοινωνίας των Πολιτών είναι ευθέως αναγνωρισμένος και έχει κριθεί πολλαπλώς αναγκαίος μεταξύ άλλων και για την ορθή διακυβέρνηση εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ορθή διακυβέρνηση, η οποία καθίσταται εφικτή κατά κύριο λόγο δια του ανοικτού διαλόγου με τις κατ' ιδίαν οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται π.χ. Κοινωνικοί Εταίροι, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και οργανώσεις βάσης, με σπουδαιότερα παραδείγματα εκείνα της Νεολαίας και των Ομάδων Οικογενειών.